

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**КИЇВСЬКИЙ СТОЛИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА**

**Факультет суспільно-гуманітарних наук
Кафедра всесвітньої історії**

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

**ТРАВНЕВИЙ ПЕРЕВОРОТ У ПОЛЬЩІ 1926 РОКУ: ПЕРЕДУМОВИ,
СУТНІСТЬ, ІСТОРИЧНІ НАСЛІДКИ**

**Спеціальність: 032 «Історія та археологія»
Рівень вищої освіти: перший (бакалаврський)**

Дідка Олексія Андрійовича,
студента 4 курсу
групи ІСТб-1-21-4.0д

Науковий керівник:
Надтока Геннадій Михайлович,
професор кафедри всесвітньої
історії, доктор історичних наук.

Роботу захищено «___» _____ 20__р.

Оцінка _____

Київ – 2025

Зміст

Зміст.....	1
ВСТУП.....	2
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ І ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА.....	4
РОЗДІЛ 2. ПЕРЕДУМОВИ ТРАВНЕВОГО ПЕРЕВОРОТУ.....	10
2.1 Політична ситуація у Польщі 1921-1926 рр.....	10
2.2 Соціально-економічна ситуація у Польщі 1921-1926 рр.....	17
2.3 Зовнішньополітична ситуація як фактор впливу на внутрішню ситуацію Польщі.....	21
РОЗДІЛ 3. СУТНІСТЬ ТРАВНЕВОГО ПЕРЕВОРОТУ.....	27
3.1 Ситуація в Польщі у грудні 1925 — травні 1926 року.....	27
3.2 Бої у Варшаві 12-14 травня.....	37
3.3 Підсумок подій у Варшаві.....	46
РОЗДІЛ 4. ІСТОРИЧНІ НАСЛІДКИ ТРАВНЕВОГО ПЕРЕВОРОТУ.....	50
4.1 Політичні наслідки перевороту.....	50
4.2 Економічні наслідки.....	56
ВИСНОВКИ.....	59
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ.....	62

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Травневий переворот у Польщі 1926 року в українській історіографії є малодослідженим питанням. Часто розглядається лише в контексті загальних політичних процесів міжвоєнної Польщі 20-30-тих років, як перехід між пануванням парламентської демократії до режиму «санації» і автократичної влади Ю. Пілсудського.

В контексті сьогоденних подій, дослідження Травневого перевороту стає актуальною темою для України. Ю. Пілсудський був тогочасним лідером польської держави і військовим командиром, що користувався великою повагою серед як військових, так і цивільних. Ю. Пілсудський мав великий вплив на армію і армійських функціонерів, який він міг використовувати у своїх політичних інтересах. Сама ж польська держава перебувала у політичній і соціально-економічній кризі, і вже тоді було чути заклики замінити парламентську республіку в Польщі на диктат сильної руки, претендентом на цю саму сильну руку і виступав Ю. Пілсудський. На наш погляд це корелюватиме з подіями в Україні, яка неминуче зіткнеться з післявоєнною кризою і сильним впливом армії на суспільство. Це суспільство ймовіріше за все так само буде прагнути до сильної руки і захищеності, на фоні повоєнної кризи.

Тому на наш погляд, буде актуально розглянути події Травневого перевороту, для аналізу досвіду сусідньої держави, у спробі визначити те, якими ж були причини падіння Польської демократії, і як вона перейшла на автократичні рейки.

Об'єкт дослідження: політичні процеси в Польській державі 20-х рр. ХХ століття.

Предмет дослідження: Травневий переворот у Польщі 1926 р. його передумови, сутність та історичні наслідки.

Мета дослідження: на основі комплексного аналізу джерел та літератури відтворити сутність політичного Травневого перевороту 1926 р. в Польщі, його передумови, закономірність та наслідки.

Завдання дослідження:

- охарактеризувати історіографію та джерела дослідження;
- визначити внутрішні чинники Травневого перевороту в Польщі 1926 р.;
- з'ясувати зовнішні чинники Травневого перевороту в Польщі 1926 р. ;
- проаналізувати мету та рушійні сили Травневого перевороту;
- охарактеризувати події, що відбулися у Варшаві в травні 1926 р.;
- визначити основні наслідки травневого перевороту.

Хронологічні межі дослідження охоплюють події від листопада 1918 (з часу утворення незалежної Польської держави) до кінця 1926 р. (року Травневого перевороту).

Географічні межі— це територія Другої Речі Посполитої в кордонах 1921-1937 рр.

Методологія дослідження: методи аналізу та синтезу, узагальнення, історико-порівняльний метод, метод класифікації, структурно-функціональний, історіографічний та джерелознавчий методи.

Наукова новизна дослідження: доведено, що Травневий переворот 1926 р. мав неоднозначні наслідки, оскільки не тільки сприяв централізації політичної влади в Польщі на складному етапі її соціально-економічного розвитку, але утверджував авторитарну владу, яка ігнорувала, зокрема, інтереси національних меншин.

Структура роботи: робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури. Загальний обсяг роботи складає 66 сторінки.

РОЗДІЛ 1. ІСТОРІОГРАФІЯ І ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА

Джерельна база і історіографія дослідження представлені переважно польськомовними матеріалами.

Джерела. В дослідженні представлені два випуски польськомовної газети «Газета Львівська» («Gazeta Łwowska»). У цих двох випусках міститься інформація про уряд Александра Скшинського¹, а також відповідь міністра того ж уряду Люціана Желінговського до сенаторів, після публікації генералом Тадеушем Розвадовським доповіді про стан справ у армії, де оцінював діяльність міністра негативно². Інформація в цих двох газетах цінна для розкриття подій, що передували Травневому перевороту.

Наступним джерелом, виступають спогади Владислава Барановського під назвою «Розмови з Пілсудським 1916-1931» («Rozmowy z Piłsudskim 1916-1931»)³. В цій праці є певні відомості про погляди Пілсудського на подальшу політику Річ Посполитої після Травневого Перевороту, що буде корисно при огляді наслідків цього перевороту.

Важливим джерелом є стаття Анджея Хойновського, «Юзеф Пілсудський до і після Травневого перевороту.»⁴ («Józef Piłsudski przed i po powrocie majowym»). Хоча частина цієї праці займає історіографічний аналіз Хойновського, в цій праці Хойновський прикріплює документи Архіву Світальського(близького соратника Ю. Пілсудського), тому стаття Хойновського була використана лише як джерело. Натомість, як історіографію було використано статтю Хойновського в багатотомній праці «XX століття Польщі» («Polski wiek XX») під назвою «Післятравневі уряди» («Rządy

¹ Konarski J. Gazeta Łwowska. Nr. 270. 1925. 22 listopada. S. 1.

² Armija jest zdrowa. Odpowiedź M n. spr. woysk. na interpelację senatorów. Gazeta Łwowska. 1926. 24 kwietnia.

³ Baranowski W. Rozmowy z Piłsudskim 1916-1931. 1938 : Instytut Wydawniczy "Biblioteka Polska", 1938. 237 s.

⁴ Chojnowski A. Józef Piłsudski przed i po powrocie majowym. Przegląd historyczny. 1986. T. 77, nr 4. S. 723–732.

romajowe»)⁵. У цій праці, дослідник досліджує конкретні дії урядів, які постали після травневого перевороту.

Одним з найцінніших джерел дослідження, є спогади генерала Станіслава Галлера про Травневий переворот під назвою «Варшавські події» («Wypadki Warszawskie»)⁶. Генерал С. Галлер перебував у самому епіцентрі подій, і відігравав ключову роль у командуванні військами уряду Вітоса у Варшаві. Його спогади є дуже цінними у контексті аналізу дій уряду, і його помилок.

В дослідженні також представлені рапорти посла Польщі в Великій Британії Романа Скірмунта⁷ опубліковані істориком Збігневим Ландау, які відображають відношення владних кіл Великої Британії на переворот. Ці рапорти, деякі дослідники трактують як такі, що можуть свідчити про залученість Великої Британії до перевороту, тому вони були взяті до огляду і проаналізовані.

Ще однією історіографічною працею, у якій подаються документи є праця «Бачення державного устрою Юзефом Пілсудським» («Ustroju państwa wizja Józefa Piłsudskiego»)⁸ Марти Марцинкевич. Хоча це історіографічна праця, з неї були лише використані джерела, що висвітлюють відношення Ю. Пілсудського до «березневої конституції».

Цінним є також збірка виступів, інтерв'ю і статей Ю. Пілсудського («Piłsudski J. 1926-1930 : przemówienia, wywiady, artykuły»)⁹. В ній можна знайти як і заяви Пілсудського до, під час та після перевороту, що є цінним у контексті аналізу подій Травневого перевороту.

⁵ Chojnowski A. Rządy pomajowe. Polski wiek XX. Warszawa, 2009. T. 1. S. 161–193

⁶ Haller S. Wypadki Warszawskie. Kraków: Skład główny w księgarniej krakowskiej, 1926. S. 96.

⁷ Landau Z. Przewrót majowy w raportach poselstwa RP w Londynie. Kwartalnik Historyczny. 1959. Nr 66. S. 154–158.

⁸ Marcinkiewicz M. Ustroju państwa wizja Józefa Piłsudskiego. Przystanek Historia. URL: <https://przystanekhistoria.pl/pa2/teksty/111189,Ustroju-panstwa-wizja-Jozefa-Pilsudskiego.html>.

⁹ Piłsudski J. 1926-1930 : przemówienia, wywiady, artykuły / org.: A. Anusz, W. Pobóg-Malinowski. Warszawa : Polska Zjednoczona, 1931. S. 364

Одним з джерел по зовнішній політиці також виступає польсько-французька угода про оборонний союз 1921 року¹⁰. Вона застосовується в контексті аналізу загроз і пересторог польського керівництва на політичній арені світу, зокрема щодо Німеччини.

За для аналізу економічних поглядів нового санаційного режиму у Польщі була також проаналізована брошура польського політика Станіслава Сташинського під назвою «Програма робітничого уряду в Польщі» («Program rządu pracy w Polsce»)¹¹. Він був одним з ярих прихильників Пілсудського, і певні кола польської політики вважали, що саме його економічними ідеї буде реалізовувати новий санаційний уряд. Тому ця брошура була взята до розгляду економічних наслідків перевороту.

Останніми трьома джерелами є офіційні документи Польської республіки. Це документи конституційного характеру: зокрема Постанова Сейму від 20 лютого 1919 року про доручення Юзефу Пілсудському подальшого виконання обов'язків глави держави (Так звана «Мала» конституція)¹², документ конституції 1921 року (так звана «Березнева» конституція)¹³ і поправки до цієї конституції серпня 1926 року (так звана «серпнева новела»)¹⁴. Вони виступають дуже цінними джерелами, які розкривають сутність політичного устрою Польщі тих років («Мала» і «Березнева» конституції), так і те, що з ним трапилося після Травневого перевороту («серпнева новела»).

Історіографія. Вона представлена 12 польськомовними і 2 українськими працями. Польська історіографія представлена як працями, які напяму стосуються Травневого перевороту, так і побічно розкриваючи загальні

¹⁰ Umowa polityczna francusko-polska, podpisana w Paryżu dnia 19 lutego 1921 r. Dziennik Ustaw. 1922. No. 63. P. 1166.

¹¹ Starzyński S. Program rządu pracy w Polsce. Warszawa : [s.n.], 1926 (Warszawa : W. Piekarniak), 1926. 29 s

¹² Uchwała Sejmu z dnia 20 lutego 1919 r. o powierzeniu Józefowi Piłsudskiemu dalszego sprawowania urzędu Naczelnika Państwa. Dziennik Ustaw. 1919. Nr 19. S. 366

¹³ Ustawa z dnia 17 marca 1921 r. - Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Dziennik ustaw. 1921. nr 44. S. 633–658

¹⁴ Ustawa z dnia 2 sierpnia 1926 r. zmieniająca i uzupełniająca Konstytucję Rzeczypospolitej z dnia 17 marca 1921 r. Dziennik Ustaw. 1926. Nr 78. S. 442

політичні чи економічні віяння тих часів. Українські праці торкаються теми перевороту лише побічно.

Першою працею є праця польського історика Анджея Аскамітовського «Міністри військових справ Другої республіки та їх військово-політична діяльність напередодні і під час травневого перевороту» («Ministrowie spraw wojskowych II RP i ich działalność polityczno-wojskowa w okresie poprzedzającym i w czasie zamachu majowego.»)¹⁵. У цій праці оглядається діяльність різних міністрів оборони Польщі міжвоєнного періоду, зокрема Люціана Желінговського — міністра, що підготував ґрунт для втілення травневого перевороту у Польщі. В цій праці зокрема розкривається поведінка Желінговського на посаді і його реакція на переворот.

В історіографії дослідження помітне і значуще місце посідає ґрунтовна монографія Антонія Чубського «Травневий переворот 1926 року» («Przewrót majowy 1926 roku»)¹⁶. У цій ґрунтовній праці, Антоній Чубський аналізує всі причини, увесь перебіг подій до 1926 і аналізує наслідки перевороту влаштованого Пілсудським.

Зовнішньополітична сторона причин перевороту, крім вище зазначених досліджень, піднімалася і в статтях Леона Гросфельда «Чи дійсно англійці були інспіраторами травневого перевороту» («Czy Anglicy Rzeczywiście były inspiratorami przewrotu majowego»)¹⁷, Пьотра Ставецькі «Оцінки Травневого перевороту в європейських столицях» («Oceny przewrotu majowego 1926 roku w stolicach europejskich»)¹⁸ і Станіслава Жерко «Польсько-французький союз 1921 року» («Sojusz polsko-francuski z 1921 r.»)¹⁹. Дослідники перших двох праць зокрема аналізують, чи дійсно британський уряд був причетним до перевороту

¹⁵ Aksamitowski A. Ministrowie spraw wojskowych II RP i ich działalność polityczno-wojskowa w okresie poprzedzającym i w czasie zamachu majowego. *Bezpieczeństwo: teoria i praktyka*. 2009. Nr 1-2. S. 155–170

¹⁶ Czubiński A. *Przewrót majowy 1926 roku*. Warszawa : Młodzieżowa Agencja Wydawnicza, 1989. S. 294

¹⁷ Grosfeld L. Czy Anglicy rzeczywiście byli inspiratorami przewrotu majowego? *Kwartalnik historyczny*. 1969. T. 76, nr 3. S. 677–681

¹⁸ Stawecki P. Oceny przewrotu majowego 1926 roku w stolicach europejskich. *Przegląd historyczny*. 2007. T. 98, nr 2. S. 231–236.

¹⁹ Żerko S. *Sojusz polsko-francuski z 1921 r.* Instytut Zachodni im. Zygmunta Wojciechowskiego. 2020. Nr. 18. S. 1–5.

Пілсудського, а Жерко аналізує союз Польсько-французький союз, зокрема зазначаючи на його антинімецькості. Це необхідно для розкриття міждержавних відносин між Німеччиною і Польщею.

Польський історик Генрик Яблонський у своєму дослідженні «Консерватори перед Травневим переворотом 1926 року» («Konserwatyści przed przewrotem majowym 1926 r.»)²⁰ розглядає консервативний рух у Польщі, зокрема його дії вже після Травневого перевороту, і його зв'язки з Пілсудським.

Економічне питання Польської республіки які передували Травневому перевороту і після нього розкриває вже згаданий З. Ландау. Він це розкриває у двох працях: у співавторстві з іншим польським істориком Янушем Калінським в праці «Економіка Польщі в XX столітті» («Gospodarka Polski w XX wieku»)²¹ і вже тільки за своїм авторством «Вплив травневого перевороту на польську економіку» («Wpływ zamachu majowego na gospodarkę Polskę»)²². Разом з працею польського дослідників Пьотра Кориша «Польська економіка у міжвоєнний період. Успіхи чи невдачі розвитку?» («Gospodarka polska w międzywojniu. Rozwojowy sukces czy porażka?»)²³, Марціна Яжебського «Яких втрат зазнала Польща у Першій світовій війні?» («Jakie straty poniosła Polska w I wojnie światowej?»)²⁴ і Артура Охала «Польсько-російська війна(1919-1921)» («Wojna polsko-rosyjska (1919–1921)»)²⁵ ці всі праці слугують для аналізу соціально-економічних аспектів, зокрема втрати які понесла Польська республіка у боротьбі за незалежність.

Серед української історіографії, значне місце посідає загальній праці по історії Польщі львівських істориків Леоніда Зашкільняка і Миколи Крикуна

²⁰ Jabłoński H. Konserwatyści przed przewrotem majowym 1926 r. Przegląd Historyczny. 1966. T. 57, nr 4. S. 610–663

²¹ Kaliński J., Landau Z. Gospodarka Polski w XX wieku. wyd. 2. Warszawa : Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, 2003. 433 s

²² Landau Z. Wpływ zamachu majowego na gospodarkę Polskę. Przegląd Historyczny. 1962. T. 3, nr 53. S. 502–519.

²³ Koryś P. Gospodarka polska w międzywojniu. Rozwojowy sukces czy porażka? Ośrodek myśli politycznej. URL: <https://www.polskietradycje.pl/artykuly/widok/544>.

²⁴ Jarzębski M. Jakie straty poniosła Polska w I wojnie światowej? Wszystko co najważniejsze. URL: <https://wszystkoanajwazniejsze.pl/pepites/jakie-straty-poniosla-polska-w-i-wojnie-swiatowej/>

²⁵ Ochał A. Wojna polsko-rosyjska (1919–1921). Przystanek Historia. URL: <https://przystanekhistoria.pl/pa2/tematy/armia-czerwona/57735,Wojna-polsko-rosyjska-19191921.html>

«Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів», а конкретніше «Розділ 13. Польська Республіка в 1918-1939 рр.»²⁶ можна прослідкувати політичні, економічні і зовнішні чинники Травневого перевороту. Також серед української історіографії знайшла своє місце стаття дослідниці Вікторія Калінчик у своїй статті «Специфіка політичного життя II Речі Посполитої (1922-1926 рр.)»²⁷, де розкривається специфіка політичних відносин у Польській державі в період 1922-1926 рр.

Отже, можна стверджувати що джерела по темі травневого перевороту мають різнобічний характер. В них представлені як і джерела особистого характеру(щоденники, спогади, брошури), документальні джерела(рапорти, конституції, міждержавні договори), і газетні статті. Історіографія по більшості представлена польськомовними працями, тоді як українські дослідники розглядають події травневого перевороту лише в контексті загальних процесів у Польській державі.

²⁶ Зашкільняк Л. О., Крикун М. Г. Історія Польщі: від найдавніших часів до наших днів. Львів : Львів. нац. ун-т ім. Ів. Франка, 2002. 752 с

²⁷ Калінчик В. О. Специфіка політичного життя II Річ Посполитої (1922–1926 рр.). *Вісник Черкаського університету*. 2010. Т. 1, № 192. С. 122–128

РОЗДІЛ 2. ПЕРЕДУМОВИ ТРАВНЕВОГО ПЕРЕВОРОТУ

2.1 Політична ситуація у Польщі 1921-1926 рр.

Для політичного життя Польської республіки 1921-1926 рр. було характерним домінування Сейму у прийнятті важливих державних рішень. Ця модель державного будівництва була встановлена «Березневою конституцією» 1921 року. Слід зазначити, що ця конституція не була першим основним законом держави. Ще до неї, 20 лютого 1919 року було ухвалено постанову сейму про «Доручення Юзефу Пілсудському продовжувати обіймати посаду голови держави», яка отримала в історіографії назву «Мала Конституція». Вона не тільки перепризначила Юзефа Пілсудського на посаду голови держави, а і задала початок Польщі, як парламентській республіці, збільшивши роль Сейму на політичне життя країни²⁸.

«Березнева конституція» тільки доповнила і розширила парламентський устрій Польщі. Саме «парламенталізація» Польщі стала не тільки основною причиною для початку перевороту травня 1926, а і стала передумовою для інших причин перевороту. Тому на наш погляд, огляд розподілу влади за цією конституцією є важливим для розуміння подальших процесів, що відбувалися у Другій Речі Посполитій в 1921-1926 роках.

Сейм мав прерогативу в таких областях:

У виборчій. Національні збори обирали президента(39 стаття конституції), який призначав прем'єр-міністра і за його поданням уряд(45). Якщо посада президента стає вакантною, то його місце займає Маршалек Сейму поки не буде обрано нового голову держави. Натомість всі урядові міністри і прем'єр-міністр є підзвітними сейму, і сейм мав право відправити у відставку будь-якого міністра по власному бажанню²⁹.

²⁸ Uchwała Sejmu z dnia 20 lutego 1919 r. o powierzeniu Józefowi Piłsudskiemu dalszego sprawowania urzędu Naczelnika Państwa. *Dziennik Ustaw*. 1919. Nr 19. S. 366.

²⁹ Ustawa z dnia 17 marca 1921 r. - Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. *Dziennik ustaw*. 1921. T. 267, nr 44. S. 641

Сейм також мав прерогативу в економічній сфері: Визначав державний бюджет(4 стаття конституції); визначав податки, тарифи, створення монополій, взяття позик, продаж майна(6), також за сеймом було останнє слово в закритті державних рахунків(7), контролював державний борг(8). Сейм створив також вищу ревізійну палату, яка б мала бути еквівалентна міністерству, але не входила у Кабінет міністрів, і мала б звітність перед сеймом, а в її повноваження входило контроль за фінансовими витратами уряду(9)³⁰.

Вся законодавча сфера повністю відходила до повноважень Сейму і Сенату. За 35 статтею конституції президент мав оголосити прийнятий сеймом і затверджений Сенатом проєкт закону, натомість права вето для президента передбачено не було, натомість Сенат міг внести лише правки, але не мав права вето³¹.

У військовій сфері тільки в прерогативі сейму було визначати чисельність війська і набір до нього(5 стаття). Президент формально був головнокомандувачем, однак в час війни він не мав права командувати. Натомість він призначав головнокомандувача за поданням Міністерства військових справ, який буде підзвітний сеймові(46 стаття). У зовнішній політиці прерогативу мав президент і уряд, однак за кожен значний крок у цьому напрямку треба було звітуватися перед сеймом і питати його дозволу на запозичення позик, міжнародних договорів, зміни кордонів польщі(58), у випадках заключення миру і війни(59)³².

Також Сейм і Сенат мали вплив на Державний трибунал, який виконував функції спеціального суду призначеного для вищих посадовців в державі, зокрема він міг судити президента Польщі. Сейм призначав 6 суддів і 4 судді призначав Сенат не з поміж своїх членів(стаття 64). Натомість президент мав

³⁰ ibid S. 634-635

³¹ Ustawa z dnia 17 marca 1921 r. - Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej... S 639-640

³² Ibid S 634-644

вплив на призначення лише в інших судах вищих інстанцій, а місцевих судей обирали на виборах.³³

В загальному, за Березневою конституцією Польща ставала парламентською республікою, де домінуючу роль займала законодавча влада. Сейм обирав президента, контролював діяльність уряду, мав величезний вплив на формування економічної, військової і зовнішньої політики попри те що це сфера відповідальності виконавчої влади. Ті небагато чисельні повноваження що залишалися у Президента, контролювалися парламентом, і жодне важливе рішення у межах своїх повноважень президент прийняти не міг. В результаті, виконавча влада опинилася у повній залежності від законодавчої влади.

Такої ж думки і притримувався найбільший опонент цієї конституції — Юзеф Пілсудський. Після вже прийняття «Квітневої конституції» 1934 року, він відкликався так про «березневу»: «У нашій дотеперішній конституції ця її частина [розподіл влади] була зроблена надто *ad hominum* [з лат. — під людину], тобто по відношенню до конкретного кандидата, тобто до мене. Це вплинуло на всю Конституцію, зробивши Президента смішною фігурою...»³⁴. У свої думці Пілсудський також зазначає про конституція була надто «*ad hominum*», тобто під самого Пілсудського. На наш погляд, адаптація конституції під ймовірного кандидата Юзефа Пілсудського має місце бути. «Березневу конституцію» розробляли в основному прихильники правих сил у польській парламенті, тоді як ліві, з яких походив Ю. Пілсудський, голосували проти Березневої Конституції³⁵. Праві переймалися приходом до влади дуже популярного президента з лівою орієнтацією, тому могли спеціально обрізати повноваження президента до суто представницьких.

Але і зводити побудову цього парламентського устрою суто до небажання правих не допустити лівого президента до прийняття важливих рішень є також

³³ Ustawa z dnia 17 marca 1921 r. - Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej... S. 644

³⁴ Цит. за: Marcinkiewicz M. *Ustroju państwa wizja Józefa Piłsudskiego. Przystanek Historia*. URL: <https://przystanekhistoria.pl/pa2/teksty/111189,Ustroju-panstwa-wizja-Jozefa-Pilsudskiego.html>.

³⁵ Czubiński A. *Przewrót majowy 1926 roku*. Warszawa : Młodzieżowa Agencja Wydawnicza, 1989. S. 38-39

неправильним. «Мала» і «Березнева» конституції відображали давні традиції парламентаризму на польських землях, що тягнуться ще з часів Річ Посполитої. Окрім того, польські політичні кола в державному будівництві орієнтувалися на Францію — яка у той час була парламентською республікою³⁶. Тому, на нашу думку, варто сприймати процес парламентаризації Польщі як взаємодію трьох складових — орієнтація на Францію в державному будівництві, відновлення традицій часів Річ Посполитої і небажання польських правих отримати сильного лівого президента в особі Ю. Пілсудського.

Однак наслідки прийняття «Малої», а пізніше «Березневої» конституції були негативними. Концентрація влади в руках Сейму різко негативно впливала на стабільність уряду Польщі. У Сеймі в період 1919-1926 не сформувалося стійкої і переконливої більшості якоїсь з фракцій. Натомість Сейм міг налічувати безліч фракцій, чисельність яких могла досягати від 16 до 20³⁷. В таких умовах часто формувала коаліція різних за політичною програмою і візією політичних угруповань. До того ж, коаліції не були тривкими, від чого страждали уряди Польщі, які були залежними від побажання депутатів Сейму. Всього за 7 років існування парламентської демократії у Польщі змінилося 14 урядів³⁸, серед яких найдовше проіснував позафракційний уряд Владислава Ґрабського — два роки (1923-1925). Постійна зміна урядів не давала можливості побудувати стабільну і послідовну політику розвитку держави.

Зрештою, неефективність існуючої парламентської системи почали визнавати все більша кількість політичних кіл польської республіки. Серед її найбільших критиків були «Народно-національний союз»(ендеки), Християнсько-національна партія(хадеки), Польська народна партія «П'яст»(ПСЛ) з правого табору, і пілсудчики з комуністами з лівого табору.

³⁶ Czubiński A. Przewrót majowy 1926 roku... S 38

³⁷ Калінчик В. О. Специфіка політичного життя II Річ Посполитої (1922–1926 рр.). *Вісник Черкаського університету*. 2010. Т. 1, № 192. С. 124

³⁸ Czubiński A. Przewrót majowy 1926 roku... S 43

Ендеки і Хадеки критикували парламентську систему за те, що вона не забезпечує державу від «комуністів і ворожих революційних елементів», за надмірну роль сейму у прийнятті рішень, і за те, що національні меншини мають «надмірний вплив» на прийняття державних рішень. У їх пропозиціях містилися вимоги скорити Сейм в половину, посилити сенат і Президента(деякі Хадеки навіть пропонували запровадити спадкову монархію) і позбавити права голосу національних меншин, робітників, малоземельних селян³⁹.

ПСЛ «П'яст», яка була частиною 2 урядів до грудня 1925 року, вимагало унормування ролів Сейму і уряду, де б уряд отримав більше повноважень. ПСЛ «П'яст» і її лідер Вінцентій Вітос мали досвід урядування в системах «Малої» і «Березневої» конституції. Цей досвід «п'ястівців» став негативним, адже уряди, до яких входили «п'ястівці» існували від кількох місяців до року, і були повалені саме потужним Сеймом.

Пілсудчики критикували систему Березневої конституції, бо на їх думку це була «змова» правого табору польської політики, які спеціально побудували систему правління державою, щоб президент не мав великого впливу на події у державі. А коли формувалася «Березнева» конституція найбільш вірогідним кандидатом на пост президента був Ю. Пілсудський. Тому система Березневої конституції сприймалася як змова проти самого Пілсудського. Пілсудчики на відміну від своїх опонентів з правого табору, не запропонували якихось конкретних дій щодо реформування системи, натомість обмежилися загальними закликами до «санації» («очищення») держави⁴⁰.

Польські комуністи критикували систему «Березневої» конституції за те, що вона є «диктатурою буржуазії і поміщиків». На їх думку тільки через знищення панівних класів, можлива справжня демократія.

Натомість, у парламентської системи Березневої конституції знаходилися і свої прихильники. Вони були серед ПСЛ «Визволеніє», Польської

³⁹ Czubiński A. Przewrót majowy 1926 roku... S 43

⁴⁰ Czubiński A. Przewrót majowy 1926 roku... S 45

Соціалістичної Партії і ліберально-демократичних сил. Вони в загальному не заперечували проблем надмірної консолідації влади в руках Сейму, однак вважали що парламентська система є ефективнішою системою за диктатуру чи монархію, і запропонували натомість реформувати виборче право, зробити уряд більш незалежним від сейму і пережити тривалий процес адаптації населення до умов парламентської системи⁴¹.

Окрім дискусій щодо устрою нової держави, важливим аспектом у політичній ситуації в Польщі була боротьба за вплив у армії. Тут конкурували дві фракції: «австрійці»(більшість її членів — колишні військовослужбовці Австро-Угорщини) і «пілсудчики». На початку ці два табори не були ворожими до одне одного, однак ж кожним роком починаючи з 1921 посилювалася боротьба між двома таборами. Австрійці намагалися більше унезалежнити армію від «пілсудчиків», ситуативним союзником яких у цьому виступали хадеки, ендеки і п'ястівці. Апогеями цієї боротьби стали червень 1923 року і грудень 1925 - лютий 1926.

У червні 1923 розгорівся величезний скандал через реорганізацію військових відомств, запропоноване тодішнім міністром Військових справ Станіславом Шептицьким(австрієць). Воно включало в себе скасування стислої військової ради⁴², яка була незалежним, контролюючим органом у війську, і заміна її на генерального військового інспектора, який був би підвладний Міністру⁴³. Це викликало крайнє збурення у пілсудчиків, адже головував у раді Пілсудський. Дійшло навіть до особистого конфлікту між Шептицьким і Пілсудським, відносини яких до того були хорошими. Перший навіть надіслав секунданта до останнього, однак Пілсудський не прийняв виклику від Шептицького⁴⁴.

⁴¹ Ibid. S 46

⁴² Зашкільняк Л. О., Крикун М. Г. Історія Польщі: від найдавніших часів до наших днів. Львів : Львів. нац. ун-т ім. Ів. Франка, 2002. С. 466

⁴³ Czubiński A. Przewrót majowy 1926 roku... S 88

Конфлікт грудня 1925 квітня 1926 років буде оглянутий детальніше у Розділі 3, однак його можна охарактеризувати як реванш пропілсудських сил, яких довгий час витискали з армійського управління. Тепер вже Пілсудчики стали витискати «австрійців» з армії, натомість наповнюючи вище армійське керівництво пілсудчиками.

В загальному, політична ситуація в Польщі 1921-1926 років була нестабільною. Основною причиною цієї нестабільності, на наш погляд, є «Березнева» конституція, яка створила умови для домінування лише однієї інституції — Сейму. Сейм міг за будь якої нагоди відсторонити уряд, повністю контролював його діяльність, натомість Сейму майже не було управи. Політична нестабільність урядів цього періоду також підкріпляються строкатістю Сейму, кількість фракцій якого доходила до 20. Також важливим аспектом була боротьба в армії між «австрійцями» і «пілсудчиками» яка також впливала на загальну нестабільність політичної ситуації і підігрівала політичну боротьбу. Особливо проявилася політична боротьба у армії, де пілсудчики намагалися захистити свій вплив на армію.

⁴⁴ Зашкільняк Л. О., Крикун М. Г. Історія Польщі: від найдавніших часів до наших днів. Львів : Львів. нац. ун-т ім. Ів. Франка, 2002. С. 466

2.2 Соціально-економічна ситуація у Польщі 1921-1926 рр.

Польща зі здобуттям незалежності була в дуже важкому соціально-економічному положенні. Перша світова війна і ще три роки безперервних воєн завдали нищівного удару по польській економіці і населенню.

Втрати польського населення у першу світову війну були значними. Хоча підрахунки людських втрат піддаються труднощам, загальну оцінку людських втрат поляків у першу світову війну польські дослідники наводять від 800 тис до 1 млн⁴⁵ тільки померлими солдатами і цивільним населенням, під час бойових дій і суміжних з війною небойових втрат(голоду, хвороб). Також, близько ще 800 тис отримали поранення⁴⁶. А під час польсько-більшовицької війни загальні військові втрати польського війська сягнули 251 тис. (включно з померлими, пораненими і зниклими безвісти)⁴⁷.

Економічна ситуація у Польщі була також дуже важкою. Військові руйнування не завдали мали великого впливу на промисловість, адже вона знаходився в основному на заході Польщі — далеко від центрів бойових дій. До того ж, через війну був величезний попит і величезні державні замовлення на промислову продукцію, тому війна не сильно вплинула на цей сектор економіки. Натомість було завдано величезного удару по сільському господарству країни, яке було основою економіки і населення Польської держави, і його центри якраз знаходилися в регіонах інтенсивних бойових дій⁴⁸.

Однак, попри те, що польська промисловість оминула руйнувань і проблем пов'язаних з війною, натомість вона стикнулася з економічною дезінтеграцією⁴⁹. Польські землі тривалий час знаходилися в складах різних держав. Тому

⁴⁵ Jarzębski M. Jakie straty poniosła Polska w I wojnie światowej?. *wszystko co najwazniejsze*. URL: <https://wszystkoconajwazniejsze.pl/pepites/jakie-straty-poniosla-polska-w-i-wojnie-swiatowej/>.

⁴⁶ ibid

⁴⁷ Ochał A. Wojna polsko-rosyjska (1919–1921). *Pzystanek Historia*. URL: <https://przystanekhistoria.pl/pa2/tematy/armia-czerwona/57735,Wojna-polsko-rosyjska-19191921.html>.

⁴⁸ Kaliński J., Landau Z. *Gospodarka Polski w XX wieku*. wyd. 2. Warszawa : Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, 2003 S. 56-57

⁴⁹ Koryś P. *Gospodarka polska w międzywojniu. Rozwojowy sukces czy porażka?*. *Ośrodek myśli politycznej*. URL: <https://www.polskietradycje.pl/artykuly/widok/544>.

промисловість, що була сформована під час цього періоду орієнтувалася в основному саме на ринки цих держав. І коли ці землі увійшли до складу нової Польської держави, то ці підприємства втратили свої основні ринки, і їм доводилося адаптуватися до нових умов існування вже в новому польському ринкові. Це вдалося не всім підприємствам, в результаті чого відбувалася хвиля банкрутств, яку уряд намагався сповільнити державною підтримкою.⁵⁰

Однак державна підтримка підприємств, у купі з адміністративними і соціальними видатками породили ще одну проблему — інфляцію, а за нею і гіперінфляцію. Інфляція залишалася величезною проблемою Польщі весь період 1921-1926 року, і її основною причиною був дефіцит бюджету, який досягав 45%⁵¹. У період уряду В. Грабовського(1923-1925) вдалося в 1924 році вгамувати інфляційний процес через скорочення дефіциту бюджету, за допомогою скорочення державних видатків, введенням податку на багатих і створенням центрального банку, який би мав повноваження контролювати валюту, а самій валюті був встановлений паритет обмінного курсу з швейцарським франком⁵². Однак, вже в 1925 інфляційний процес знов набув обертів, і знову через дефіцит бюджету, що було пов'язано як з внутрішніми чинниками(почалося саботування податку на багатих), так і зовнішніми, про які детальніше у третьому підрозділі.

Зрештою, уряд Грабовського був повалений. На його місце в грудні 1925 р. прийшов уряд Александра Скшинського, а місце міністра казначейства зайняв Єжи Здзеховський. Здзеховський мав інакше бачення виходу країни з інфляційної кризи: по перше, він відв'язав паритет обмінного курсу зі швейцарським франком, що дозволило здешевшити експорт і таким чином наповнити бюджет, по друге, ввів не прямі податки, основний тягар яких прийшовся на робітників, селянство і дрібну буржуазію, по третє — скорочував

⁵⁰ *ibid*

⁵¹ Kaliński J., Landau Z. *Gospodarka Polski w XX wieku...* S. 75

⁵² *Ibid* S. 75-76

державний сектор, зокрема заморожуючи виплати у цьому секторі, щоб зменшити витрати⁵³.

З економічної точки зору — реформи Здзеховського виявилися вдалими. Вони похвалили польський експорт, що зрештою стабілізувало економіку і проклало шлях до економічного зростання аж до початку Великої Депресії 1929 року⁵⁴. Однак, якщо ми вийдемо поза економічну складову, то реформи Здзеховського викликали величезне соціальне потрясіння і урядову кризу. Як вже було сказано, основний тягар економічних проблем ліг саме на низові стани суспільства, що викликало звісно соціальне обурення, яке набуло свого піку у квітні 1926 року. Саме в цей період набуває активності страйковий рух⁵⁵. Ліві партії, що представляли низові класи населення були невдоволені політикою міністра Здзеховського і вимагали його відставки. Врешті решт, уряд покинули два міністра з ППС, і в травні 1926 року уряд Скшивського буде повалений.

Не останню роль у подіях повалення уряду Скшивського, відіграв Ю. Пілсудський. Він вправно маніпулював незадоволенням лівих через економічну політику уряду. Маніпулюючи лівими, Пілсудський намагався шантажувати уряд Скшивського, щоб він повернув його у армію, і тим самим ще більше збільшив тоді вже зростаючий вплив пілсудчиків у армії⁵⁶.

На нашу думку, хоча реформи Здзеховського мали довгостроковий позитивний ефект у економіці, вони мали вкрай негативні ефекти саме на політичне життя в країні. Цим скористалися пілсудчики, і сам Ю. Пілсудський. Маніпулюючи лівими, Пілсудський виставляти себе як захисника «зубожілого» народу, що потерпає від «сеймократії» проти якої в цей період активізують пропаганду пілсудчики. Уряд Скшивського просто став жертвою

⁵³ Kaliński J., Landau Z. *Gospodarka Polski w XX wieku...* S. 80

⁵⁴ Ibid S. 80-81

⁵⁵ Зашкільняк Л. О., Крикун М. Г. *Історія Польщі...* С. 468

⁵⁶ Czubiński A. *Przewrót majowy 1926 roku...* S 150-151

короткочасного соціального вибуху які неминуче несли за собою реформи Здзеховського.

В загальному же, соціально-економічна ситуація у Польщі 1921-1926 років була нестабільною. Вона була пов'язана з руйнуваннями Першої світової війни, польсько-більшовицькою війною, витратами на розбудову нової держави і дезінтеграцією ринків. Зокрема величезною проблемою залишалася інфляція. Попри певні поліпшення зроблені В. Грабовським, Польща вже у 1925 році знову нирнула у інфляцію. Реформи міністра Єжи Здзеховського мали в загальному позитивний ефект, але у короткостроковій перспективі викликали величезне соціальне збурення і кризу уряду Скшивського, частиною якого Здзеховський був. Це дало можливості пілсудчикам виставляти себе як представників зубожілого народу, і підняти свій авторитет серед населення, і до того ж зміцнити зв'язки з лівими, які б могли їм допомогти в реалізації та легітимації на той момент вже готуючогося Травневого перевороту(детальніше в третьому розділі).

2.3 Зовнішньополітична ситуація як фактор впливу на внутрішню ситуацію Польщі.

Окрім суто внутрішніх факторів на політику Польщі, також вагомим у дестабілізацію ситуації в Польщі відігравала і зовнішньополітична ситуація. На формування зовнішньої політики у ті часи великий вплив мали праві політичні рухи, зокрема ендеки і хадеки. У програмі урядів, до яких входили ці два рухи основним ворогом Польської держави виступала Німеччина. У той же час, парадоксально, але саме праві рухи шукали порозуміння з більшовиками, щоб не наштотхнутися на черговий поділ Польщі. Це зокрема, один з лідерів ендеків Станіслав Ґрабський в своїй брошурі «Уваги до біжучої історичної хвилі Польщі» доводив свою думку про те, що основним ворогом Польщі є в першу чергу Німеччина, тому треба йти на військовий союз з Францією і нормалізовувати відносини з більшовиками⁵⁷

Зрештою, був заключений союз з Францією від 1921 року, на якому наполягали саме праві. Договір містив лише загальне положення про те, що «якщо обидвох, або одну з територій держав[договору] буде атаковано, і якщо це не була війна спровокована однією з цих держав, то обидві держави зобов'язуються захищати свої кордони та інтереси...»⁵⁸. Однак сутнісно він був направлений проти Німеччини⁵⁹, що відображає прагнення ендеків захиститися від Німеччини, натомість угода викликала скептицизм у лівих, бо разом з цією угодою йшла і торгівельна угода, яка була вигідна по більшості тільки Франції⁶⁰.

Польським можновладцям було чого перейматися. Адже попри те, що за умовами Паризької мирної конференції Польща забрала частину німецьких територій, але питання щодо остаточного визначення кордону залишалося

⁵⁷ Зашкільняк Л. О., Крикун М. Г. Історія Польщі... С. 463

⁵⁸ Umowa polityczna francusko-polska, podpisana w Paryżu dnia 19 lutego 1921 r. *Dziennik Ustaw*. 1922. Nr. 63. S 1166.

⁵⁹ Żerko S. Sojusz polsko-francuski z 1921 r. *instytut zahodni im. Zygmunta Wojciechowskiego*. 2020. Nr. 18. S. 1

⁶⁰ *ibid* S. 2-3

відкритим. Тому Німеччина чекала моменту, щоб дестабілізувати положення в Польщі, щоб повернути собі хоча б сухопутний коридор до Східної Пруссії.

Такий момент видався у січні 1925 році. Саме тоді спливала за версальським мирним договором дія «економічного сприяння» Польщі, за яким певна категорія товарів з Верхньої Сілезії могла надходити на німецькі ринки без мита. Тепер же, Німеччина домогалася поступок від Польщі, зокрема у сфері територій, шантажуючи її митами. Уряд Польщі відмовився від поступок, і Німеччина ввела мита на польські товари. Польща зробила аналогічно, наклавши мито на німецькі товари. Але ця торгівельна війна була Польщі самовбивчою. На січень 1925 року Німеччина займала у польському експорті і імпорту 43% і 37% відповідно⁶¹, тоді як для Німеччини польський ринок був не складав питомої ваги у її імпорті та експорті⁶².

Ця ситуація тільки поглибила ті кризові процеси, що сколихнули Польщу у 1925 році. Саме вони зрештою підтолкнули уряд Скшивського до проведення вкрай необхідних, але вкрай непопулярних економічних реформ, я підготують необхідний ґрунт для захоплення влади Ю. Пілсудським.

Вже після перевороту, серед польських інтелектуальних кіл(в основному лівих) і певний час у пресі ходили чутки про начебто те, що за переворотом стоїть Велика Британія. Зокрема, польський дослідник Леон Гросфельд про це пише так: «Є поширена думка, що представники англійського уряду у Варшаві вже зустрічалися і радилися з Юзефом Пілсудським ще до травневого перевороту, і що це вони надихнули його на повалення влади, допомагаючи йому або обіцяючи йому допомогу. Кажуть, що Пілсудський був найважливішою особою, якій можна було допомогти. На їх думку Пілсудський був тісно пов'язаний з британським імперіалізмом ще до перевороту і використовувався ним як інструмент своєї політики.»⁶³.

⁶¹ Зашкільняк Л. О., Крикун М. Г. Історія Польщі... С. 468

⁶² Kaliński J., Landau Z. Gospodarka Polski w XX wieku... S. 79

⁶³ Grosfeld L. Czy Anglicy rzeczywiście byli inpiratorami przewrotu majowego?. *Kwartalnik historyczny*. 1969. T. 76, nr 3. S. 677

Польськими соціалістами С. Дашинським, Е. Брандом і Яном Радопольським висувуються певні «англійські документи»(однак ніде не опубліковані) які свідчили про те, що британці були залучені у підготовку перевороту і підштовхнули Пілсудського до нього. Е. Бранд писав, що: «Пілсудський, з іншого боку, вже за кілька місяців до травня підтримував тісні стосунки з представниками Англії і прийшов до влади з її благословення»⁶⁴. І дійсно, Пілсудський на початку травня 1926 року зустрівся з консулом Великої Британії у Варшаві сером Вільямом Макс-Мюллером в Сулейовку(своїй резиденції). Однак змісту цієї зустрічі немає, і не має жодних свідчень що конкретно обговорювали Мюллер з Пілсудським.

Однак, окрім Мюллера з Пілсудським 6 травня 1926 року зустрічався французький посол Жан Лерош. І він по собі залишив цінні мемуари по своєму перебуванню в Польщі. В своїх мемуарах він пише що був стурбований обстановкою тих днів, що були у Польщі, і він вирішив зустрітися з Пілсудським щоб «вступити у контакт з людиною, чия тінь спричинила весь цей переполох»⁶⁵. А після вже зустрічі написав «Пілсудський ж кожним днем все ближче до влади»⁶⁶.

На наш погляд, поведінка Жана Лероша була не поодинокую, і британське посольство також мало свої перестороги щодо перевороту і хотіло зустрітися з Пілсудським. До того ж, починаючи з грудня 1925 року, коли було обрано уряд А. Скшинського, вже ширилися чутки про ймовірний переворот або Пілсудського, або коаліції Романа Дмовського і Вінцентія Вітоса(лідерів ендеків і п'ястівців відповідно). І чим далі тим більше з'являлося повідомлень про те, що готується переворот саме зі сторони Пілсудського⁶⁷. Тому ні для кого не було секретом що Пілсудський готував якусь акцію, а тому дипломатичні

⁶⁴ ibid

⁶⁵ Цит за: Grosfeld L. Czy Anglicy rzeczywiście... S.678

⁶⁶ Цит за: Grosfeld L. Czy Anglicy rzeczywiście... S.678

⁶⁷ Czubiński A. Przewrót majowy 1926 roku. Warszawa : Młodzieżowa Agencja Wydawnicza, 1989. S. 145

представники намагалися убезпечити свої відносини з Польщею на випадок приходу до влади Пілсудського.

Але пряма підтримка Пілсудського з боку британців виглядає сумнівно, враховуючи ще думку посла Великої Британії у Польщі Макса-Мюллера, який недолюбливав Пілсудського, натомість симпатизував Скшинському⁶⁸. Сам Пілсудський навіть не хотів обговорювати свої плани з британцями, а вже через рік після перевороту, в 1927 році сказав послу в Британії Скірмунту таке: «Боронь боже нас від сидання на шию англійцям...»⁶⁹. Тому зустрічі британських дип представників як доказ участі Британії в Травневому Перевороті виглядають сумнівно.

Також прихильники британського впливу на події Травневого перевороту висувуються доповідь посла Польщі в Британії Констанція Скірмунта за 20 травня 1926 років. У цій доповіді він писав: «Що стосується ставлення англійського уряду до подій у Польщі, то з дуже обережних заяв Міністерства закордонних справ і з більш простих і зрозумілих заяв місцевого військового міністерства щодо нашого аташе, я мушу зробити висновок: повернення Пілсудського на активну, авторитетну позицію в польському державному житті було *передбачено англійцями і відповідає їхнім бажанням*»⁷⁰. На нашу думку саме таке формулювання Скірмунта викликає багато підозр і неозначностей, щодо того, чи могли британці інспірували переворот. Але на наш погляд, така трактовка цього документу, і зокрема виділеного абзацу занадто притягнута. Все що описують доповіді Скірмунта, це те, що Британський уряд в цілому позитивно сприйняв переворот Пілсудського, сподіваючись від цього отримати певні вигоди, натомість вони висловлювали занепокоєння щодо можливого неконституційного способу встановлення влади. Тому доповіді Скірмунта також не можуть бути доказом причасності британців до Травневого перевороту.

⁶⁸ Grosfeld L. Czy Anglicy rzeczywiście... S. 680

⁶⁹ Цит. за: Stawecki P. Oceny przewrotu majowego 1926 roku w stolicach europejskich. *Przegląd historyczny*. 2007. T. 98, nr 2. S. 231-232

⁷⁰ Landau Z. Przewrót majowy w raportach poselstwa RP w Londynie. *Kwartalnik Historyczny*. 1959. Nr 66. S. 156

Також ще одним доказом причетності британців до перевороту, приводять доповіді німецького генерального консула в Катовицях фон Грюнау. Він писав 10 червня 1926, що «Часто висловлювані підозри, що Англія причетна до перевороту Пілсудського, що певною мірою підтверджуються інформацією, яку я отримав від добре поінформованого джерела»⁷¹. Фон Грюнау пояснює у своєму звіті, що комерційний представник аташе Британії Кіменс підтримував хороші зв'язки з Пілсудським, а також те, що успіх перевороту викликав радість у британського представництва.

Однак заяви фон Грюнау не співставляються з заявами німецького посла в Польщі Урліха Раушера. Під час активних бойових дій 14 травня, Раушер казав що «в [дипломатичних] колах існує глибокий песимізм щодо наслідків цього перевороту»⁷². А 25 травня Раушер зазначав, що «Макс-Мюллер сказав мені сьогодні, що Пілсудський «*fou complet*»[з фр. — Зовсім божевільний] і що він описав його цими словами у своїй вчорашній доповіді королю»⁷³. А пізніше, 1 липня 1926 року Раушер прокоментував інформацію фон Грюнау назвавши її «помилковою, фальшивою і фантастичною».

У. Раушер відповів за кожен пункт, який фон Грюнау надав у своєму звіті: «Це абсолютно неможливо для комерційного аташе англійської місії Кіменса (якого я знаю особисто і політично багато років і який часто відвідував мене вдома та разом зі співробітниками Представництва), щоб служити посередником між Пілсудським і Англією. Безсумнівно, що державний переворот здивував Англійське Представництво так само, а може, навіть більше, як і інші. Сер Вільям Макс-Мюллер зробив всю свою ставку на графа Скшинського, і всі його звіти та позиція тут були зосереджені на тому, що англофіл Скшинський буде становити собою.»⁷⁴. Враховуючи, що саме Раушер знаходився в дні Травневого

⁷¹ Цит за: Grosfeld L. Czy Anglicy rzeczywiście... S. 680

⁷² Цит за: *ibid* S. 659

⁷³ Цит за: *ibid*

⁷⁴ Цит за: Grosfeld L. Czy Anglicy rzeczywiście... S. 680

перевороту саме у Варшаві, і міг бачити власними очима обстановку у дипломатичних відомств різних країн, тоді як фон Грюнау за інформацією Раушера отримав інформацію від вугільних магнатів, правдоподібною видається саме інформація Раушера, а не Грюнау.

Тому підводячи підсумок по «британському чиннику» в Травневому перевороті, ми вважаємо що не буде достатньо обґрунтовано стверджувати, що Велика Британія надавала якусь допомогу у ініціалізації цього перевороту. Всі аргументи на користь цієї версії вони або спростовуються, як у випадку з фон Грюнау, або виглядають сумнівно, як у випадку зі Скірмунтом. Єдине що є, це те що певні кола Британського керівництва в Лондоні симпатизували Пілсудському, вважаючи що він принесе нарешті стабільність у Польщу. Однак знову ж, немає жодних переконливих свідчень прямої допомоги британцями Пілсудському.

Отже, підводячи підсумок першого розділу, можна стверджувати що основними чинниками що проклали шлях до можливості перевороту були політичні і соціал-економічні. Зовнішньополітичні чинники не були привалюючими в перевороті, вони лише поглибили кризові явища в соціально-економічному житті Польщі. Тези про те, що Травневий переворот Пілсудського міг бути інспірований з-закордону ми вважаємо не достатньо обґрунтованими.

РОЗДІЛ 3. СУТНІСТЬ ТРАВНЕВОГО ПЕРЕВОРОТУ

3.1 Ситуація в Польщі у грудні 1925 — травні 1926 року.

Ситуацію у Польщі грудня 1925 — травня 1926 року можна охарактеризувати як кульмінацію кризи парламентської демократії. У кінці листопада 1925, на фоні початку нової економічної кризи і інфляції, подає у відставку уряд В. Грабовського, і у грудні на його зміну приходить уряд А. Скшинського. Уряд Скшинського був компромісним між різними політичними групами і силами, і в його склад увійшли навіть пілсудчики⁷⁵.

Для дослідження, особливо важливою постаттю цього періоду міністр військових справ в уряді Скшинського — генерал Люціян Желінговський. Він був примітний тим, що на відміну від своїх попередників він був про-пілсудським⁷⁶. Вперше за довгий час військовим міністром саме пілсудчик, а не представник «австрійців». Також, окрім Желінговського, в уряді були також присутні міністри від ППС — міністр праці і соціального захисту Броніслав Жемецький і міністр громадських робіт Єнджей Морачевський⁷⁷, які також підтримували Пілсудського.

Новий військовий міністр одразу ж почав зміни в армії, спрямовані на збільшення впливу пілсудчиків у армії. Найпершим рішенням Желінговського була відміна так званих «дисциплінарських указів» 16 листопада 1925 року В. Сікорського, який на той час був військовим міністром. Ці «укази» були направленні проти політизації армії, зокрема він забороняв військовим проводити політичні демонстрації⁷⁸. Це була відповідь Сікорського на демонстрацію військових-пілсудчиків 14 листопада у Сулейовку на підтримку

⁷⁵ Зашкільняк Л. О., Крикун М. Г. Історія польщі.... С. 468

⁷⁶ Czubiński A. Przewrót majowy 1926 roku... S. 145

⁷⁷ Konarski J. *Gazeta Lwowska*. Nr. 270. 1925. 22 listopada. S. 1

⁷⁸ Czubiński A. Przewrót majowy 1926 roku... S. 145

Ю. Пілсудського⁷⁹. Також Желінговський чинив активний спротив впровадженню реформ Шептицького, які продовжував і доповнював вже Владислав Сікорський за уряду Грабовського.

Новий міністр також почав глибинні перестановки у командуванні армії. Так в. о. генерального штабу став Едмунд Кеслер, який прихильно ставився до Пілсудського. Головою канцелярії міністерства став один з найближчих сподвижників Пілсудського — Броніслав Перацький. Було скасовано указ про відсторонення генерала Густава Орліча-Дрешера, що мав тісні зв'язки з Пілсудським. Його повернули до командування 2-ю кавалерійською дивізією. Було замінено голову і заступника голови армійської адміністрації Стефана Маєвського і Михайля Жимерського на Даніеля Конажевського і Мечислава Норвід-Нойгебауера відповідно. Обое були пілсудчиками. Нелояльного до Пілсудського Влодзімежа Загурського було звільнено з посади голови ВПС, і призначено на пілсудчика Людомира Райського. Це були не єдині призначення Желінговського, він продовжував активно інспірувати армію пілсудчиками, і призначати їх на важливі армійські посади⁸⁰.

Апогеем Желінговських кадрових перестановок було намагання повернути Пілсудського до армії. Він, разом з міністрами Жемецьким і Морачевським шантажував уряд Скшинського, щоб той дав дозвіл на призначення Пілсудського головою генерального штабу, погрожуючи розпадом уряду. Однак з шантажу нічого не вийшло. Уряд не підтримав цього рішення, і подав у відставку лише Морачевський, а Желінговський і Жемецький відступили⁸¹.

Натомість тих військових, що не мали симпатій щодо Пілсудського — їх намагалися відторонити від важливих посад в армії і тримати якомога далі від Варшави. Так, через протест проти реформ Желінговського в армії з посади очільника генерального штабу пішов С. Галлер(його посада залишилася

⁷⁹ Czubiński A. Przewrót majowy 1926 roku... S. 145

⁸⁰ Ibid S. 146.

⁸¹ Ibid S. 148

вакантною). А В. Сікорського відіслали під пильний нагляд подалі від Варшави до Львову, командувати місцевим військовим округом.

Період лютого-квітня 1926 року став піком протистояння австрійців і пілсудчиків. Цьому пікові дав початок сам Пілсудський. У своїх багато численних статтях і дописах в газетах, цього періоду він обрушувався жорсткою, і подекуди, лайливою критикою(часто необґрунтованою) на «австрійських» генералів. Пілсудський зокрема звинувачував їх у політичній упередженості стосовно його особи. Також Ю. Пілсудський підтримував усі рішення стосовно зупинки або відкату реформ попередників Желінговського, які на його думку були направлені проти нього⁸².

Жорстока і необґрунтована критика Пілсудського австрійських генералів, одразу викликала негативну реакцію у останніх. Серед австрійських генералів ініціативу у протистоянні в цьому конфлікті взяв на себе командуючий 5-го корпусу округу (DOK 5) в Кракові Мечислав Кулинський. Він у своїх листах від 15 лютого 1925 року просив Желінговського пояснити поведінку Пілсудського стосовно колишніх австрійських генералів, інакше він погрожував передати справу про наклеп у військову прокуратуру. До Кулинського приєдналися і інші «австрійці» в тому числі С. Шептицький і С. Галлер. Особливо Шептицький у своїх листах від 25 лютого 1926 року наполягав на тому, щоб Желінговський взяв на себе відповідальність «за захист своїх підлеглих»⁸³.

Ю. Пілсудський лише висміяв намагання Кулинського у приватному листі до Желінговського. У своєму листі він писав «я виключаю будь-яку можливість для себе постати перед будь-яким судом честі за мою службовою кваліфікацією моїми підлеглими, котрими були всі автори листів»⁸⁴. Водночас, Ю. Пілсудський зазначив, що його критика не стосувалася усіх офіцерів колишньої австрійської армії, а лише деяких з них, як С. Галлер і С. Шептицький. На наш погляд, саме ця

⁸² Czubiński A. Przewrót majowy 1926 roku... S. 148

⁸³ Цит за: Ibid S. 149

⁸⁴ Цит за: Ibid

ремарка Пілсудського, дала можливість Желінговському виправдати дії Пілсудського перед австрійськими генералами у своїй критиці спеціальним наказом від 20 березня 1926 року, в результаті якого більшість «австрійців» включно з генералом Кулиським відмовилися подавати або відкликали свої позови до військової прокуратури⁸⁵.

Доля Шептицького була куди більш складною. Желінговський ніяк не відреагував на його лист про «захист підлеглих». Натомість, цей лист який був конфіденційним «витік у пресу» 3 березня 1926 року. Це викликало скандал, і врешті 29 березня Шептицький подав у відставку з армії. Разом з ним, у відставку з армії пішов і С. Галлер. Сам Желінговський прийняв відставку Шептицького 9 квітня, написавши йому що «Як солдат, я шкодую про те, що ваше клопотання про відставку з дійсної служби в польській армії було отримано під час мого перебування на посаді, і що я змушений подати його президентові з позитивною відповіддю. Очевидно, що це рішення не має нічого спільного з моєю оцінкою Вашої високої військової кваліфікації як інспектора Армії №IV, *оскільки це питання має глибше коріння і, як таке, не може бути предметом моїх суджень...*»⁸⁶. Очевидно Желінговський мав на увазі протест Шептицького і його опонування до позиції Желінговського щодо армії. А у поясненні до сейму, він зазначав що відставка Шептицького стала результатом «нездорового ставлення певних політичних кіл до особи Пілсудського...»⁸⁷.

В середині квітня - на початку травня 1926 року, почали з'являтися перші свідчення про переворот Пілсудського. В. Вітос про можливий переворот отримав зі своїх джерел, які він передав до уряду. Повідомляли також про ймовірних переворот і військові, полковники Мар'ян Ромейко, Тадеуш Кутшеба і Стефан Тхіель⁸⁸. Також продовжувалася критика діяльності міністра

⁸⁵ Czubiński A. Przewrót majowy 1926 roku... S. 149

⁸⁶ Цит за: ibid S. 149-150

⁸⁷ Цит. за: ibid S. 150

⁸⁸ ibid S. 152

Желінговського на посаді МінВійська. 18 квітня 1926 р. вийшов інформаційний доклад до президента Войцеховського від ген. Тадеуша Розвадовського. Не заперечуючи великого вкладу Пілсудського і Желінговського в армію, він цьому докладі він оцінював їх діяльність у армії як негативну. Він зазначав, що дії Пілсудського і Желінговського сприяють розвалу, політизації і упадку моральної якості армії і вимагав заміни міністра та компетентну і поза політичну особистість⁸⁹.

Однак особливого значення ці доклади не мали. Як вже згадувалося у минулих розділах, уряд А. Скшинського стикнувся з урядовою кризою через політику міністра казначейства Здзеховського. Цій політиці протистояли ліві, які намагалися змусити переглянути уряд свою економічну політику. Уряд Скшинського і так був народжений шляхом складного компромісу між всіма політичними групами Польщі, що своїм наслідком породжувало його слабкість. А урядова криза тільки ще більше його послабила. Тому, А. Скшинському і його уряду не хотілося ще більше копати собі могилу, і вступати ще у прямий конфлікт з Пілсудським.

Желінговський же, заперечив критику Розвадовського на доповіді в сенаті, текст якої опублікувала «Gazeta Lwowska» 24 квітня 1926: «Оцінка Інтерпеляції морального рівня військових не відповідає реальному стану речей. *Політичні виступи генералів-непрофесіоналів* у пресі були сприйняті як симптом триваючого роз'єднання армії. Я приходжу до висновку, що ці поодинокі факти не мають нічого спільного із загальним настроєм в армії і що будь-які побоювання щодо розвалу армії з точки зору її моральних якостей є недоречними. Армія все ще здорова.»⁹⁰.

А щодо перевороту, вже постфактум, Желінговський розповідав що не знав про підготовку і від нього це приховували. Він засуджував переворот, вважаючи

⁸⁹ Czubiński A. Przewrót majowy 1926 roku... S. 151

⁹⁰ Armja jest zdrowa. Odpowiedź M n. spr. woysk. na interpelację senatorów. *Gazeta Lwowska*. 1926. 24 kwietnia.

його огидним, і таким що може привести до громадянської війни⁹¹. З однієї сторони, можна віднести до слів Желінговського з недовірою, адже його діяльність на посту Міністра Війська доводила прямо протилежне. З іншого ж боку, Желінговський не брав жодної участі у самих подіях травня 1926 року, і за його словами, зрозумівши до чого довела його діяльність на посаді, пішов у відставку з армії в 1927. Як описує історик Анджей Аскамітовський, «Оцінюючи цю особистість, можна сказати, що він був чесною і справедливою людиною. Безумовно, він був «сердечно і душевно» відданий маршалу, що зовсім не означає, що він був відданий пілсудчиків, які, на його думку, були «клікою при владі»»⁹². Але попри те, чи знав Желінговський про переворот, чи ні, його роль у підготовці перевороту є вагомою і беззаперечною, і він несе відповідальність за події перевороту так само, як і усі інші учасники травня 1926 року.

4 травня, Желінговський подав новий законопроект про реформу армійського управління, яка б дозволила повернутися Пілсудському. Ця пропозиція одразу наštтовхнулася на спротив. Вже 5 травня маршалек сенату Войцех Тромпчинський на військовій комісії сенату, як і інші критики Пілсудського, звинуватив його у непрофесіоналізмі і відсутності військової освіти, і що його методи військового організації застарілі і не підходять під сучасні норми ведення війни, а також у тому, що Пілсудський вважає себе вищим за закон. Після цих звинувачень, на маршалка сенату одразу посипалася жорстка критика від прихильників Пілсудського, а певні кола погрожували йому фізичною розправою⁹³.

Після промови Тромпчинського, Скіншинський знову подав у відставку, і на цей раз президент Войцеховський її прийняв, і почалося обрання нового уряду. Ліві, в особливості ППС намагалася залучити до процесу формування нового уряду Пілсудського, але на їх подив він їм відмовив. За це його навіть засудив В.

⁹¹ Aksamitowski A. Ministrowie spraw wojskowych II RP i ich działalność polityczno-wojskowa w okresie poprzedzającym i w czasie zamachu majowego. *bezpieczeństwo teoria i praktyka*. 2009. Nr 1-2. S. 161

⁹² Aksamitowski A. Ministrowie spraw wojskowych II RP.... S. 160

⁹³ Czubiński A. Przewrót majowy 1926 roku... S. 154-155

Вітос, який сказав «Якщо він цього не зробить[не сформує уряд], то виникає враження, що він не дуже піклується про врегулювання відносин у країні»⁹⁴. Однак зрештою, було сформовано уряд на чолі з самим Вітосом 10 травня 1926 року⁹⁵.

Сам Пілсудський був дуже незадоволений призначенням уряду Вітоса. У своєму інтерв'ю в «Kuriera Porannu» за 11 травня Пілсудський звинувачував Вітоса у всьому: у некомпетентності, антиморальності, політиканстві, корупції, у розложенні армії. На нашу думку, така реакція Пілсудського на призначення Вітоса була підкріплена декількома причинами: по-перше, Вітос був опонентом Пілсудського, починаючи з першого уряду хадеків, ендеків і п'ястівців 1923 року. По друге, у своєму інтерв'ю Пілсудський також згадує про те що Вітос би почав інспірувати армію людьми «гнучкої совісті»⁹⁶. Нам здається, тут Пілсудський мав на увазі, що Вітос становить пряму загрозу для того, що вже встиг зробити Желінговський на посаді військового міністра, а саме — впливу пілсудчиків на армію. Це було звісно не вигідно Пілсудському, враховуючи той факт, що Вітос розглядав на міністра військових справ В. Сікорського, який був посунутий пілсудчиками.

Як тільки у Варшаві стало відомо про призначення уряду Вітоса — одразу почалися заворушення з метою відставки цього уряду (який ще навіть не прийшов до присяги). Пілсудчики влаштовували у Варшаві багаточисленні заворушення, центром яких стали Краківське передмістя і вулиця Маршальська⁹⁷. Ці демонстрації були спеціально спровоковані прихильниками Пілсудського, щоб надати йому привід для перевороту. Підтверджує спланованість цієї акції і те, що Пілсудський ще в середині квітня сказав Желінговському передислокувати певні частини Желінговському під видом «між

⁹⁴ Цит. за: Czubiński A. Przewrót majowy 1926 roku...S. 155

⁹⁵ ibid S. 156

⁹⁶ Piłsudski J. 1926-1930 : przemówienia, wywiady, artykuły... S. 4

⁹⁷ Czubiński A. Przewrót majowy 1926 roku...S. 161

гарнізонних навчань» у Рембертові⁹⁸(містечка на околиці Варшави), які б проходили 10 травня. Желінговський 18 квітня віддав наказ про проведення цих навчань 10 травня. За наказом Желінговського, в Рембертув треба було передислокувати — 7-й уланський полк з Мінська-Мазовецького, 22-й піхотний полк з Седльце і 1-й кінотно-стрілецький полк з Гарволіна⁹⁹. Також, крім цих частин, до навчань був залучений маневровий батальйон, що розташовувався в самому Рембертові. 8 травня, після відставки уряду Скшинського, Желінговський доручив командування навчаннями Пілсудському. Про такий «маневр» Желінговського згадував і С. Галлер, коли він прибув до Варшави 12 травня і йому оповідали про обстановку¹⁰⁰

Однак, після присяги нового уряду 11 травня новий міністр військових справ Юліуш Мальчевський видав указ про скасування навчань в Рембертові, і наказав військам повернутися до місць дислокації. На той час в Рембертові знаходилися частини: 7-го уланського полку, маневрений батальйон і частина школи кадетів. Командир 7-го полку підполковник Казімеж Стаміровський відмовився підкорятися наказам Мальчевського, тоді як начальник кадетської школи полковник Густав Пашкевич не підкорився Пілсудському. Керівник батальйону підтримав Мальчевського, тоді як його підлеглі підтримали Пілсудського, і там стався заколот¹⁰¹.

Міністр Мальчевський зрозумів, що діло йде до повстання, і привів у бойову готовність офіцерську піхотну школу, однак міністр поки що не повідомляв про це прем'єр-міністра і президента. Натомість Мальчевський став у вичікувальну позицію, що на нашу думку було помилково, адже це дало можливість Пілсудському і його прихильникам спокійно розвивати свій виступ.

⁹⁸ *ibid.*

⁹⁹ Czubiński A. Przewrót majowy 1926 roku...S. 161

¹⁰⁰ Haller S. Wypadki Warszawskie... S. 8-9

¹⁰¹ Czubiński A. Przewrót majowy 1926 roku... S. 162

Вичікувальною позицією Мальчевського і скористався Пілсудський. У вечері 11 травня він зібрав найвірніших своїх поплічників, які йому розповіли про настрої у війську, загальну ситуацію і про позицію парамілітарних груп. Зібравши докупи свідчення своїх соратників Пілсудський вирішив «йти на Варшаву». Зранку, 12 травня о 7 ранку вирушить вирушив з Сулейовка до Рембертова¹⁰².

Конкретного плану у Пілсудського не було, однак схоже, сенс був тому щоб відсторонити від влади уряд Вітоса. Саме з цією ціллю і шукав Пілсудський Войцеховського, щоб вплинути на нього і змусити відправити новий уряд у відставку. З цією ціллю Пілсудський і виїхав до Варшави у супроводі 7-го уланського полку.

Однак Войцеховський нічого не знав про візит Пілсудського. Войцеховський того ж дня, о 8 годині планував поїхати на відпочинок у Спали, попри те, яка була напружена ситуація у Варшаві, про що повідомляли його комісар і комендант Варшави. Тим часом, міністр Мальчевський і в. о. генштабу Кеслер доповіли об обставині прем'єр-міністру В. Вітосу, який о 10:00 зібрав засідання уряду. Голова першого корпусного округу (DOK I) Казімеж Джержановський отримував певну кількість наказів і розпоряджень, однак їх виконання було достатньо неефективним. Ситуацію, що склалася у штабі DOK I описав Галлер у своїх спогадах: «Щойно призначений командиром, він[Казімеж Джержановський] віддавав накази незнайомому йому штабу, і не знав, хто у штабі DOK є лояльним, а хто є зрадником. Зрештою через не лояльність штабу, накази або не доходили, або запізнювалися»¹⁰³. Більшість штабу DOK I підтримували Пілсудського. Ті сили, що залишилися лояльними урядові, почали організовувати оборону на правобережжі Варшави¹⁰⁴.

Тим часом сам Пілсудський не знайшов Войцеховського, здивований він повернувся назад і не знав що йому робити. Зрештою, він вирішив продовжувати

¹⁰² ibid S 163

¹⁰³ Haller S. Wypadki Warszawskie... S. 50

¹⁰⁴ Czubiński A. Przewrót majowy 1926 roku...S. 167

акцію і став готувати сили на лівобережжі Варшави (у Празі(містечко на околицях Варшави) і Рембертрові).

Зрештою, у день повернувся до Варшави президент Войцеховський і провів зустріч з урядом. Він оголосив, що уряд буде вести спротив. Войцеховський відіслав відозву до війська, в якій він закликав зберігати вірність президенту. Було введено військовий стан і заборонено Пілсудському і його військам переправлятися у Варшаву через Прагу.

Пілсудський запропонував зустрітися президенту Войцеховському на мосту Понятовського, щоб закінчити акцію мирно. Войцеховський погодився, однак Пілсудський і Войцеховський не змогли ні про що домовитися. Це була теж несподіванка, адже Пілсудський сподівався, що президент піде на поступки і відправить у відставку уряд. На наш погляд, це був вияв певної образи Войцеховського, адже він до кінця не вірив що Пілсудський здатен на переворот проти нього, і був «людиною слова»¹⁰⁵.

Зустріч на мосту Понятовського означала точку неповернення, і перехід повстання Пілсудського у гарячу фазу.

Отже, ситуація у Польщі в період грудня 1925 — травня 1926 була кризовою. На фоні гострих політичних і соціально-економічних конфліктів пілсудчики почали підготовку до перевороту, під прикриттям МінВійська в уряді Скшинського Л. Желінговського. Неодноразові повідомлення про підготовку перевороту, уряд А. Скшинського і президент Войцеховський ігнорували. Падіння уряду Скшинського було сприйнято пілсудчиками як остаточний сигнал до початку перевороту.

¹⁰⁵ Цит. за: Czubiński A. Przewrót majowy 1926 roku.... S.152

3.2 Бої у Варшаві 12-14 травня

Перед оглядом боїв у Варшаві, для початку треба визначити сторони і їхні сили у цих боях.

Почнемо з огляду урядових військ. У Варшаві і околицях міста вірними уряду на момент початку боїв залишилися офіцерська піхотна школа, кадетська школа, 30-й піхотний полк, 1-й дивізіон кінної артилерії¹⁰⁶ однією з рот 21 піхотного полку¹⁰⁷. Однак з тих частин, що можна було задіяти, була лише офіцерська школа піхоти, бо кадети і 30-й полк були ізольовані військами пілсудчиків. Також у руках уряду опинився аеродром Мокотув. Раніше згаданого пілсудчика Л. Райського відсторонили від командування військово-повітряних сил, і на його місце повернули В. Загурського. Загурський підпорядкував собі 1-й повітряний полк, зенітний полк і обслуговуючий персонал¹⁰⁸. Аеродром Мокотув відіграє дуже значну роль у спротиві урядових військ. Бо він виявився єдиним місцем, де уряд міг підтримувати зв'язок з військами поза Варшавою, а також надавав перевагу у повітрі, яка зіграє роль у контрнаступі урядових військ 13 травня.

Якесь командування урядовими військами сформувалося на переломі 12-13 травня. До цього моменту, за висловом С. Галлера, була «ситуація максимальної невпевненості». Він описував ситуацію тих днів приблизно так: «якщо змова призводить до розколу, лідери змови знають хто на їхньому боці, і залучений до змови. З іншої сторони, лояльні до уряду сили знають лише певну частину офіцерів, в лояльності котрих точно впевнені. Але більшість офіцерів це знак питання [...] До чого накази, якщо ми не знаємо, чи дійдуть вони, і чи будуть вони виконані? [...] Це можна вирішити лише виданням наказу зібратися усім нібито лояльним військам у конкретному місці, під одним командуванням. Війська змовників і “хитаючі” війська не прийдуть туди. [...] На момент мого

¹⁰⁶ Czubiński A. Przewrót majowy 1926 roku... S. 165-172

¹⁰⁷ Haller S. Wypadki Warszawskie... S. 16

¹⁰⁸ ibid

прибуття до Варшави, відокремлення [лояльних сил від нелояльних] ще не сталося, і тому всі на Саській площі були в загальній невизначеності»¹⁰⁹. Лише коли урядові війська відступили до Бельведерського палацу, було сформоване яке не яке командування урядових військ.

Командування урядових військ було таким: головнокомандувачем військ було призначено Мальчевського, хоча як описує історик Антоній Чубський, функції Мальчевського через його некомпетентність виконував ген. С. Галлер¹¹⁰, до того ж, планувалося призначити на цю посаду В. Сікорського, однак він не зміг прибути зі Львову. Головою оборони Варшави став ген. Т. Розвандовський, організаційними справами керував полк. Тадеуш Кутшеба, інформаційною службою — полк. Міхаель Баєр, розгортувачем військ — полк. Францішек Клесберг, транспортом опікувалися полковники Тадеуш Куцюш і Станіслав Міневський¹¹¹. Командувачем військ поза Варшавою став С. Галлер, хоча пізніше цю роль буде виконувати ген. С. Шептицький що перебував у Кракові¹¹².

Сили пілсудчиків у Варшаві були сильнішими, організованішими і злагодженими. Вони були представлені вже згаданим 7-уланським полком, маневреним батальйоном, 21-м, 22-м і 36-м піхотними полками(окрім однієї роти у 21-го), 1-м стрілецьким полком ім. Ю. Пілсудського, 1-м стрілецьким кавалерійським полком, 28-м дивізіоном конної артилерії¹¹³.

Крім регулярних військ, на стороні пілсудчиків були також парамілітарні організації, що мали зв'язки з пілсудчиками, і що було дуже важливим — це підтримка профспілки залізничників¹¹⁴. Завдяки ній, пілсудчики могли заблокувати залізницю, щоб завадити швидкому переправленню військ уряду.

¹⁰⁹ Haller S. Wypadki Warszawskie... S. 8-9

¹¹⁰ Czubiński A. Przewrót majowy 1926 roku... S. 178

¹¹¹ Haller S. Wypadki Warszawskie... S. 23

¹¹² Czubiński A. Przewrót majowy 1926 roku... S. 179

¹¹³ ibid S. 163-172

¹¹⁴ ibid S. 174

Після розмови Пілсудського з Войцеховським на мосту Понятовського, пілсудчиками було сформовано групу військ «Варшава». Її очолив генерал Г. Орліч-Дрешер; головою штабу став підполковник Йозеф Бек; організацією займався підпол. Фелікс Квятек; оперативною обстановкою — підполк. Мечислав Мисловський і поручник Владислав Каборський; інформацією — майор Тадеуш Пельчинський і пор. Владислав Зачвіліховський; транспортом — полк. Януш Гонсіровський і підполк. Януар Гжеджинський; особовим складом — пілполк. Леон Княжолуцький; розгортанням частин — капітан Гавронський¹¹⁵.

Підсумовуючи сили що склалися у Варшаві 12 травня, то можна прийти до висновку що Пілсудчики одразу малу суттєву перевагу. Вони переважали чисельно, були більш організованими і згуртованіше. Також пілсудчики на своїй стороні мали більшість парамілітарних угруповань і профспілку залізничників. Єдиним недоліком пілсудчиків була тільки відсутність повітря. Натомість уряд був зовсім не готовим, він мав менше людей і артилерії, а ті що були — розкидані по Варшаві, через це певні підрозділи були заблоковані військами пілсудчиків. Єдиною перевагою уряду був аеродром Мокотув. Але це була єдина перевага уряду, і вона відкрилася далеко не одразу, тому у перший день боїв пілсудчики мали значну перевагу.

Переходячи до огляду самих боїв у Варшаві, варто відзначити те, що їх активна фаза тривала з 12 по 14 травня. У перший день боїв 12 травня повну перевагу у місті отримали пілсудчики. Пілсудчики о 12:00 направили в атаку 36-й піхотний полк по мосту К'єрбеця. Проурядова рота 21-го піхотного полка що отримала наказ стримувати просування по мосту, рота протрималася кілька годин і відійшла до замкової площі. У той час комендатура міста підвела ще 3 і 6 роту 30-го піхотного полку до замкової площі, однак за 36 полком по мосту увірвалися і інші частини Дрешера, тому і вони були змушені відступити. На

¹¹⁵ Czubiński A. Przewrót majowy 1926 roku... S. 177

момент 19:00-20:00 години війська Дрешера контролювали північну частину Варшави.¹¹⁶

Окрім військ Дрешера, у місті також діяли парамілітарні військові організації — «Związek legionistów», «Strzelca» а також сформовані бойові частини партії ППС. Ці формування в основному діяли на півдні міста і в тилу у урядових військ. Вони відіграли важливу роль у встановленні контролю над Краківським передмістям, а також в отриманні контролю над будівлею міністерством Військових справ¹¹⁷.

Вже на момент вечору 12 травня пілсудчики загрозливо нависали над будівлею уряду, міської комендатури і генерального штабу. З ціллю не потрапити до рук пілсудчиків президент, уряд і вище військове командування уряду переїхало до палацу Бельвердеру¹¹⁸.

На переїзді до Бельвердеру наголошував президент Войцеховський, пояснюючи це «дипломатичними і політичними міркуваннями»¹¹⁹. Президент наказав військам захищати Бельвердер і підступи до нього. С. Галлер був більш скептичним до цього місця, зазначаючи: «Не важко для нас — військових, здогадатися, що завдання, котре поставив перед нами пан Президент буде надзвичайно складною [...] ми дісталися до місця з котрого ми не контролюємо ані телеграф, ані залізниці, із якого відправка підкріплень була майже неможливою. Оборона Бельвердера має тільки одну військову перевагу — аеродром Мокотув»¹²⁰. На думку генерала, краще б було взагалі залишити Варшаву, і з'єднатися з лояльними силами поза межами міста¹²¹.

На підсумок першого дня протистояння дня сформувалася лінія зіткнення на вулицях Новов'єській і Алеї Єрозолимських. Північну частину Варшави

¹¹⁶ *ibid* S 172-174

¹¹⁷ Czubiński A. Przewrót majowy 1926 roku... S. 174

¹¹⁸ Haller S. Wypadki Warszawskie... S. 14

¹¹⁹ *ibid* S. 19

¹²⁰ *ibid* S. 20

¹²¹ *ibid* S. 20-21

зайняли пілсудчики, а південь — урядові війська. У вечір на 22:00-23:00 1-й стрілецький кавалерійський полк намагався просунутися в сторону Бельвердера, однак зазнав невдачі, і велика його частина потрапила до полону¹²².

Наступної доби 13 травня, до урядових військ надійшло підкріплення. Це були 10-й піхотний полк, а також 57-й і 58-й полки 14-ї піхотної дивізії. Також був відданий наказ і 55-й піхотному полку тої ж дивізії, але тамтешній командир відмовився воювати з Пілсудським. Також мав підійти 71-й піхотний полк, але по дорозі до Варшави він наштотхнувся на пропільсудські 17-й і 33-й піхотні полки, в результаті чого стався бій і 71-ші понесли втрати і відступили. Ця інформація не дійшла до штабу урядових військ, і ген. Розвандовський сподівався задіяти цей підрозділ у обороні¹²³. Також, було закликала ще певна кількість військ з Познані.

Вранці було сформовано дві оперативно-тактичні групи урядових військ — Група оборони аеродрому(ГООА)(ком. ген. Пріхем) і група оборони Бельвердера(ГООБ) ком. ген. Кукель. З підходом підкріплення, урядові війська планували перейти у наступ. На 13 травня урядові війська своєю основною задачею ставили звільнити більшість військових будівель що були втрачені в результаті наступу пілсудчиків 12 травня. Зокрема ставилася ціль звільнити будівлю МінВійська і вибити з оточення Цитадель, де перебували частини 30-го піхотного полку.

Але для наступу, урядовим військам не вистачало артилерії. Ген. Галлер на момент початку наступу бачив лише одну батарею артилерії¹²⁴. Але у уряду все ще були літаки, і за їх допомогою командування бомбило залізницю і будівлі у Варшаві, що знаходилися під контролем Пілсудчиків.

Про ці плани дізналися пілсудчики, і почали свій превентивний наступ на позиції урядових військ, але зазнали невдачі, і це не завадило урядовим військам

¹²² Czubiński A. Przewrót majowy 1926 roku... S. 175

¹²³ Czubiński A. Przewrót majowy 1926 roku... S. 179

¹²⁴ Haller S. Wypadki Warszawskie... S.31

проводити свій наступ¹²⁵. Сама активна фаза боїв 13 травня почалася о годині 12, коли війська ГОБа почали наступ уздовж мосту Понятовського. У цей час також підійшло підкріплення з Познані, з залізничної станції Захід у Варшаві, яка ще не була захоплена прихильниками Пілсудського. Бої 13 травня тривали до 17:00, і закінчилися частковим успіхом урядових військ. Вдалося частково звільнити Сальську площу, де знаходилася велика кількість урядових будівель, включно з будівлею МінВійська. Однак урядовим військам не вдалося пробитися до Цитаделі, бо із-за відсутності інформації, Розвандовський сподівався на прибуття 71-го полку, який не зміг пробитися зі сходу. Зрештою, у цитаделі стався заколот, і весь 30-й полк або здався, або перейшов на сторону Пілсудчиків, і став частиною 21-го полку. Втрата Цитаделі також відкривала доступ пілсудчикам до величезного складу зі зброєю і боєприпасами¹²⁶. Тож цілком провальним для пілсудчиків 13 травня назвати точно не можна.

Пілсудський намагався знову запропонувати перемовини президенту Войцеховському, але той знову навідріз відмовився. У той час до Варшави вже підходило підкріплення до пілсудчиків: 13-й, 33-й, 37-й піхотні полки, а також 1-ша, 2-га, 3-тя легіонерські піхотні дивізії¹²⁷. Це було потужне підсилення Пілсудчиків у Варшаві, порівнюючи їх підкріплення з підкріпленнями урядових, які були представлені лише кількома полками.

Після відмови від переговорів Войцеховського, Пілсудський задіяв ще один зі своїх козирів — це профспілка залізничників. Завдяки своїм приязним зв'язкам з ППС, Пілсудський зміг добитися загального страйку залізничників. Залізнички під час страйку всіляко заважали пересуванню урядових військ, натомість військам Пілсудського вони активно надавали свою допомогу¹²⁸.

¹²⁵ Czubiński A. Przewrót majowy 1926 roku... S. 180

¹²⁶ Czubiński A. Przewrót majowy 1926 roku... S. 181

¹²⁷ ibid S. 181-182

¹²⁸ ibid S. 182-183

Залучення додаткових сил пілсудчиками і блокування залізниці зі сторони профспілки, стало фінальним акордом у спротиві урядових військ. Блокування залізниць дозволило серйозно затримати війська, що поспішали на допомогу легальному урядові. А залучення додаткових військ пілсудчиків повернуло знову ту чисельну і матеріальну перевагу пілсудчиків, які вони мали ще 12 травня.

Отримавши підкріплення ген. Дрешер вирішив наступати по всьому фронту, і видав відповідний наказ у ніч з 13 на 14 травня. Щоб перешкодити підходу урядових частин на захід від Варшави, була сформована кавалерійська група, яка мала перешкодити підходу 68-го піхотного і 14-го артилерійського полку. Сам наступ військ Дрешера почався о 5-тій годині ранку¹²⁹.

Урядові війська позбавленні нових військ і забезпечення почали втрачати будівлю за будівлею. За декілька годин було знову втрачено будівлю МінВійська, Сейму, школу генерального штабу, артилерія Пілсудчиків почала обстрілювати Бельвердер, а також вести бої за аеродром Мокотув. Вже початок самих боїв за Мокотув позбавив єдиної переваги урядових військ у Варшаві над Пілсудчиками¹³⁰.

Сенсу надалі триматися за Варшаву не було. Це зрозуміло і військове командування, і уряд. Лише президент до останнього намагався заперечувати проханням С. Галлера до відступу з Варшави, але навіть впертості президента Войцеховського не вистачило, і він здався. Президент, уряд і командування зібралися на останнє засідання у Бельвердері. На ньому було прийнято рішення відступати у сторону містечка Віланове, що було зроблено о 17 годині, а вже о 17:15 у Бельведер зайшли війська Пілсудського. Уряд сподівався, що в останній момент зі сторони цього містечка прибуде підкріплення, але ці надії були марними¹³¹.

¹²⁹ Czubiński A. Przewrót majowy 1926 roku... S. 183

¹³⁰ Haller S. Wypadki Warszawskie... S.86

¹³¹ Czubiński A. Przewrót majowy 1926 roku... S. 188

Вже у Віланове, уряд разом з президентом і командуванням військ зібрався знову на засідання. Військове командування, під керівництвом ген. Галлера пропонувало продовжувати боротьбу вже поза Варшавою і хотів для цього заручитися підтримкою ген. Розвандовського і Мальчевського. Але уряд і президент були іншої думки. Вони боялися ескалації конфлікту поза межами Варшави, що могло перерости у громадянську війну, чого вони боялися¹³².

Ми в цілому погоджуємося з тезою С. Галлера про те, що треба було тікати урядовцям і їх військам з Варшави, і з'єднатися з вже лояльними силами. Однак, можна і зрозуміти позицію президента Войцеховського, і уряд В. Вітоса який підтримав рішення президента. Проблема була в тому, що якщо вивести путч Пілсудського за межі Варшави це могло призвести до широкомасштабної громадянської війни, яка б загрожувала Польщі новим зникненням. Не слід забувати, що Німеччина, Литва і СРСР були вороже налаштованими державами до Польщі, які претендували на її землі. Тому президент Войцеховський і В. Вітос між перемогою над Пілсудським і Польщею, обрали саме Польщу, попри те, наскільки дії Пілсудського були для обурливими і огидними.

Аналізуючи події боїв у Варшаві, можна констатувати що вони з самого початку не були сприятливими для уряду. Проурядових військ виявилося менше, ніж пропільсудських частин. Ситуацію ускладнило те, що уряд навіть не розумів, які частини є про урядовими, а які є пропільсудськими, а також те, що частина про урядових сил була попросту блокована військами пілсудчиків. Тому пілсудчики легко захопили північну частину міста, включно з урядовими будівлями. Військове командування на чолі зі С. Галлером наполягало на відступі з Варшави і з'єднанню з лояльними силами, тоді як президент Войцеховський наполягав на продовженні боїв у Варшаві. Зрештою бої урядових військ за варшаву продовжилися.

¹³² Haller S. Wypadki Warszawskie... S.87-88

Однак для урядових військ продовження боїв у Варшаві було важким. Вони поступалися чисельно, їхні позиції були не зручними для тримання оборони і наступу, противник переважав у всьому. Також, за висловом Галлера, територія коло Бельвердера не підходила для оборони взагалі, окрім як для оборони аеродрому Мокотув. Лише була перевага у повітрі, яка дала можливість провести контрнаступ 13 травня, але з підведенням додаткових частин Пілсудчиків і блокадою залізниці для урядових сил, вже 14 травня Пілсудчики перейшли у наступ, і бої за аеродром Мокотув який забезпечував перевагу урядових військ був виведений з ладу. Ці всі обставини привели до поразки сили що були у Варшаві, а політичне керівництво не наважилося ескалювати ситуацію до повномасштабної громадянської війни. Перемога у Варшаві проклала шлях Пілсудському до легалізації перевороту.

Зрештою, уряд і президент Войцеховський подали у відставку, а повноваження президента за конституцією перейняв маршалек сейму Мацей Ратай. Виступ Пілсудського закінчився успіхом.

Отже, бої 12-14 травня зрештою закінчилися поразкою урядових сил і перемогою Пілсудчиків. Пілсудчики одразу мали матеріальну перевагу і ініціативу, яка допомогла отримати вирішальну перевагу в боях у місті. На пілсудчиків також зіграли помилки і невдачі урядових військ під час боїв у Варшаві, а також небажання політичних кіл країни доводити ситуацію в країні до громадянської війни.

3.3 Підсумок подій у Варшаві

Після відставки президента Войцеховського, як зазначалося вище, перейняв на себе Мацей Ратай(п'ястівець) — маршалок сейму. У військового керівництва лояльних вже колишньому уряду на чолі з С. Галлером були сподівання на те, що Ратай продовжить боротьбу проти Пілсудського, опершись на антипілсудські сили¹³³. Однак замість цього Ратай вирішив де-факто легалізувати переворот Пілсудського. Набувши повноважень президента, Ратай сформував уряд на чолі про пілсудським професором Львівського університету Казімежем Бартеlem, в уряді якого став міністром військових справ Ю. Пілсудський¹³⁴. Також Ратай видав президентський указ, яким наказав припинити бойові дії з обох сторін і залишив за міністром військових справ право на видачу «подальші наказів щодо усунення поточного стану справ»¹³⁵. Це було розчаровуючим для більшої кількості генералів-австрійців. У своїх спогадах С. Галлер зазначав, що це був «розчаровуючий наказ»¹³⁶.

Слід також зазначити, що Пілсудському була жорстка опозиція за межами Варшави. Її центрами були в основному Помор'є і Великопольща. За для заспокоєння цих регіонів туди направився голова сенату Войцех Тромпчинський(ендек). Регіон Помор'я спочатку не хотів коритися новому уряду призначеного Ратаєм, натомість 15 травня вводив в дію наказ про запровадження військового стану. Однак, вже 16 травня воєвода Поморський Вахов'як телеграфував до президента Ратая і Бартеля що «Вся адміністрація буде вірна і підпорядкована урядові»¹³⁷.

В Великопольщі ситуація була більш складною. Хоча місцева влада також визнала новий уряд, однак позиція голови Познанського воєводства Бнінського,

¹³³ Haller S. Wypadki Warszawskie... S. 106

¹³⁴ Czubiński A. Przewrót majowy 1926 roku... S. 224

¹³⁵ Ibid S. 225

¹³⁶ Haller S. Wypadki Warszawskie... S. 106

¹³⁷ Цит за: Czubiński A. Przewrót majowy 1926 roku... S. 228

була хиткою, більш прихильною до опозиції¹³⁸. суспільство Великопольщі було налаштовано войовниче. Формувалася добровольча «армія охорони» і студенський «академічний легіон», які мали дати виклик Пілсудському. Армійські підрозділи в цьому краї також були готові до бою, а їх командувач Ладосх заявляв що ліквідує повстання за «двадцять годин». Проходили демонстрації і протести проти перевороту Пілсудського. Суспільство краю поділилося на два табори: за продовження боротьби виступав ген. Довбор-Мусніцький, а зайняти вичікувальну позицію пропонував Роман Дмовський. Були навіть заклики проголосити у Великопольщі автономію. Лише члени лівих партій і мала частина ендеків підтримала Пілсудського¹³⁹.

16 травня сенатори і сеймові депутати, що знаходилися у Познані видали декларацію, у якій зазначалося що конституційний порядок у Польщі був повалений, що Варшава була окупована «повстанськими військами», а на уряд і в. о. президента Ратая здійснюється «фізичний тиск у прийнятті рішень», а тому накази Ратая і Бартеля «не обов'язкові до виконання»¹⁴⁰.

У період 16-21 травня наростали сепаратистські тенденції в регіоні. Були побоювання про те, що війська, що повернулися з Варшави до Познанського і Померанського воєводств влаштують переворот, і відділять ці регіони від решти Польщі¹⁴¹.

Однак вже після 21 травня, ситуація в регіоні нормалізувалася. Війська що приїхали з Варшави розійшлися по гарнізонах і місцях дислокації, а суспільство було менш активним до спротиву. Це пояснювалося кількома причинами: по-перше, рух у Познанському і Померанському воєводствах не був підтриманий у інших частинах країни. По-друге, сам революційний рух не був підтриманий більшістю антипільсудських сил, ні ендеківцями, ні хадеківцями, ні п'ястівцями,

¹³⁸ Czubiński A. Przewrót majowy 1926 roku...S. 230

¹³⁹ ibid S. 228-229

¹⁴⁰ ibid S. 229-230

¹⁴¹ Ibid S. 230

ні навіть частиною «австрійців». Як і Войцеховський і Вітос, вони усі боялися довготривалої громадянської війни, яка б могла початися, якщо придушення перевороту затягнеться. І по-третє, новий уряд Бартеля і президент Ратай виступили гарантами все ще існуючого конституційного порядку «березневої» конституції. В цьому зокрема їм допоміг Пілсудський, який не став підривати існуючий конституційний лад, не закликав до радикальних реформ змін конституції і навіть не став змушувати розпускати існуючі Сейм і Сенат М. Ратая

¹⁴².

Пілсудський щоб заспокоїти також військових, вийшов з промовою до усіх солдатів від 22 травня 1926:

«Солдати!

[...] Після всіх битв, я звертаюся до вас. Коли брати люблять один одного, між ними виникає зв'язок, міцніший за інші людські зв'язки. Коли брати сваряться і зв'язок розривається, їх сварка стає сильнішою за будь яку іншу. Це закон будь якого життя. Ми це висловили кілька днів тому, коли кілька днів воювали в столиці. Наша кров влилася в однаково любу і дорогу обом сторонам землю. Нехай ця гаряча кров, найдорожча в Польщі, кров терпимості, буде новим зерном братерства під нашими ногами, нехай проголошує спільну правду для братів.»¹⁴³. Цей другий абзац повністю відображає сенс цього послання. Він закликає до примирення і братерства між солдатами пропільсудської і проавстрійської орієнтацій. Він відзначає, що ця земля глибоко дорога ним обом, і їм треба почати все спочатку.

Також, далі по тексту Пілсудський каже: «Коли навколо нас бушують партійні сварки і заздрість, коли тремтить ненависть і розгортається сусідська образа — тоді Солдату важко бути спокійним»¹⁴⁴. Пілсудський непрямо перевів

¹⁴² Czubiński A. Przewrót majowy 1926 roku.... S. 231-232

¹⁴³ Piłsudski J. 1926-1930 : przemówienia, wywiady, artykuły... S. 9

¹⁴⁴ Piłsudski J. 1926-1930 : przemówienia, wywiady, artykuły... S. 10

відповідальність за травневий переворот на політичні кола, натомість солдат він виставляє жертвами «політичних сварок» і знову закликав до єднання.

Ця відозва до війська виявилася ефектною. Вона справила враження на велику частину армію, що стало причиною певного заспокоєння у ній, і бойовий запал антипілсудських військ знизився¹⁴⁵. До кінця травня 1926 року політична ситуація стабілізувалася, і в результаті чого пройшли вибори президента. Спочатку пропонувалося обрати М. Ратая, однак він відмовився. Потім пропонувалося обрати Ю. Пілсудського, однак він також відмовився (Пілсудський хотів зберігти прямий контроль над армією, а через міністерську посаду це було зробити легше). Через ще кілька кандидатур, було врешті-решт обрано за пропозицією К. Бартеля Ігнація Мостицького — професора Львівського університету. Було також переобрано уряд Бартеля, де так само на посаді МінВійську стояв Пілсудський¹⁴⁶.

Отже, попри сподівання лояльних до колишнього уряду військових сил, президент М. Ратай вирішив не продовжувати боротьбу з пілсудчиками. Натомість, він став легалізовувати переворот Пілсудського, зробивши все для умиротворення протесту антипілсудських сил.

Підсумовуючи розділ, можна ствердити, що Травневий переворот став вдалою акцією Пілсудського. В сутності, це був військовий переворот інспірований військослужбовцями Польщі особисто лояльних Ю. Пілсудському. Скориставшись кризовими явищами в політиці держави, пілсудчикам вдалося за кілька місяців наводнити армію пілсудчиками, відсторонивши своїх конкурентів. Під час боїв у Варшаві, пілсудчикам вдалося отримати військову перевагу, і виграти бої за Варшаву. Не бажання політичних кіл Польщі доводити до громадянської війни призвело до де-факто легалізації ними перевороту.

¹⁴⁵ Czubiński A. Przewrót majowy 1926 roku... S. 233

¹⁴⁶ Зашкільняк Л. О., Крикун М. Г. Історія польщі: С. 469

РОЗДІЛ 4. ІСТОРИЧНІ НАСЛІДКИ ТРАВНЕВОГО ПЕРЕВОРОТУ.

4.1 Політичні наслідки перевороту.

Одразу після призначення нового уряду Бателя і обрання Мосціцького — одразу почалися репресії проти колишніх членів уряду і лояльних до них військових. Особливо репресії торкнулися останніх. Під ув'язнення попали зокрема міністр Мальчевський, ген. Розвандовський і командувач ВПС ген Загурський¹⁴⁷. Але вже через рік їх усіх було звільнено з під варти окрім Загурського. Доля Загурського склалася трагічно і загадково. Він став головним цапом-відбувайлом санаційної влади за руйнування і збитки у Варшаві. У 1927 році за загадкових причин Загурський зникає. Зникнення Загурського є до сих пір величезною таємницею для дослідників його біографії, а також предметом спекуляцій як прихильників, так противників Ю. Пілсудського.

Також офіцери і військовослужбовці, що не були віддані Пілсудському потрапили під звільнення. Деякі з них йшли за власним бажанням, як це зробили генерали Станіслав і Юзеф Галери, а також Станіслав Шептицький¹⁴⁸. На заміну звільненим і ув'язненим офіцерам і солдатам приходили пілсудчики і прихильні до маршала військовослужбовці. Якщо на момент 1924 року пілсудчиків в армії нараховувалося приблизно 24% від загальної кількості тих, хто проходить службу в армії, то це число вже у 1928 році виросте до 54%¹⁴⁹. Цьому процесові також сприяла інтеграція у армію легіонерських організацій, що мали прихильність до Пілсудського.

Попри те, що формально Пілсудський не був головою уряду, а був лише одним з міністрів, де-факто саме Пілсудський затверджував усі кандидатури на пост президента і уряд. А Національні збори, у яких була формальна більшість

¹⁴⁷ Haller S. Wypadki Warszawskie... S.3

¹⁴⁸ Czubiński A. Przewrót majowy 1926 roku... S. 245

¹⁴⁹ Chojnowski A. Rządy pomajowe. *Polski wiek XX*. Warszawa, 2009. T. 1. S. 165

політичних правих, що скептично ставилися до Пілсудського — була або залякана, або повірила в те, що Пілсудський дійсно збереже конституційний лад. Тому приймали всі рішення, які були на користь Пілсудською. Тому Пілсудський не поспішав з розпуском парламенту. Свою позицію щодо сейму Пілсудський пояснював дипломату Владиславу Барановському, під час їх бесід у Сулейовку «Я поспішати не буду [...] наразі вони вирішують лише те, що я хочу, затверджують те, що я накажу, тому що вони тепер боягузи. А якщо перестануть, то розпуцу, розпуцу...»¹⁵⁰.

Пілсудський ненавидів березневу конституцію 1921. Вона була для нього уособленням всієї тої системи, яку він безмежно ненавидів — сеймократії. Величезна роль сейму на вплив рішень державної влади, підкріплювалося додатково дуже строкатим політичним представництвом сейму, де було десятки партій які могли відстоювати кардинально різні концепції і підходи до держави. Вплив партій на рішення сейму тільки додатково дратували Пілсудського, причому неважливо, чи вони були правими чи лівими. Пілсудський хотів змінити систему так, щоб усунути фактор «політиканства» і «партійності» від прийняття рішень¹⁵¹, а для цього Пілсудському були необхідні зміни до конституції, які б зменшили роль парламенту.

Про зміну Конституції у Пілсудського в червні 1926 спитав Барановський. на це Пілсудський йому відповів що: «Не зараз. Це вимагає певних роздумів»¹⁵². Звісно така річ як зміна конституції потребувала великої кількості часу, і тому Пілсудський не був готовий міняти її прямо зараз. Але у той же час і залишати все як є Пілсудський дозволити не міг. Тому як, тимчасове рішення була прийнята так звана «серпнева новела». За цією новелою проголошувалося наступне:

¹⁵⁰ Baranowski W. Rozmowy z Piłsudskim 1916-1931. 1938 : Instytut Wydawniczy "Biblioteka Polska", 1938. S. 198

¹⁵¹ Chojnowski A. Rządy pomajowe... S. 165

¹⁵² Baranowski W. Rozmowy z Piłsudskim 1916-1931... S. 199

Президент тепер мав право укази, що мали силу законів у конкретних випадках, наприклад під час надзвичайного стану коли Сейм і Сенат розпущені, або коли вони стосувалися компетенції президента(наприклад армійські призначення). Сейм мав формальне право скасувати ці укази, а також, ці укази не могли змінювати конституцію¹⁵³.

Сейм і Сенат втратили право на саморозпуск, і тепер їх міг розпустити лише президент або самостійно, або за поданням кабінету міністрів. Однак, президент не мав права розпускати Сейм більше одного разу, по тій самій причині. Також було посилено контроль і відповідальність для членів сейму і сенату. Також, сейм втратив можливість поставити вотум недовіри уряду на тій самій сесії, на якій було подано пропозицію про оголошення вотуму. У сфері бюджетної політики, перед Сеймом і Сенатом були поставлені чіткі терміни того, коли мав був прийнятий бюджет. Якщо сейм і сенат впродовж 4,5 місяців(3,5 місяців для сейму і 30 днів для сенату, і додатково 15 днів для сейму і сенату на узгодження між собою) не визначився з проєктом бюджету, президент приймав його у тій редакції, яка була запропонована урядом.¹⁵⁴

Таким чином Президент і уряд набули більших повноважень, у той час як Сейм і Сенат дещо втратили у повноваженнях. Сам Пілсудський в загальному позитивно оцінював «новелу», і крім того, казав Барановському що: «Внесені поправки[новела] полегшили ситуацію на контрасті з тою конституцією, до котрої, як ви знаєте, моє найгірше відношення, *можна ще зробити модифікації*»¹⁵⁵, тобто Пілсудський планував подальші зміни до неї.

Що ж до самої владної верхівки що сформувалася у Польщі, формально Пілсудський лише керував міністерством військових справ, а посаду президента і прем'єр-міністра зайняли прихильники пілсудського І. Мостіцький і К. Бартель. Але по справжньому все затверджував і керував сам Пілсудський, лише

¹⁵³ Ustawa z dnia 2 sierpnia 1926 r. zmieniająca i uzupełniająca Konstytucję Rzeczypospolitej z dnia 17 marca 1921 r. : Ustawa of 02.08.1926 no. Dziennik Ustaw nr 78 poz. 442.

¹⁵⁴ Ustawa z dnia 2 sierpnia 1926 r. zmieniająca i uzupełniająca Konstytucję Rzeczypospolitej...

¹⁵⁵ Baranowski W. Rozmowy z Piłsudskim 1916-1931... S. 206

делегує повноваження в певних питаннях своїм прихильникам(окрім армії і зовнішньої політики, які цілком повністю стали прерогативою маршала)¹⁵⁶.

Опорою нової влади стала армія. Але окрім неї опорою влади Пілсудського неочікувано стали праві. Що правда, це не були ендеки, х'єновці, чи інші «партійні» праві. Тут мається на увазі соціальні праві — аристократи, вельможі з «Краківського» і «Віленського» клану і велика буржуазія. Вони мали величезні статки і можливості для підтримки режиму Пілсудського, і до того ж їх, на відміну від «партійних» правих цікавили в основному соціально-економічні питання, зокрема питання земельної реформи, годин робочого дня і державного контролю за виробництвом¹⁵⁷. Пілсудський погоджувався дати їм все це, в обмін на підтримку, що підтверджує його відповідь на питання Барановського з приводу земельного питання: «Ахх, наш селянин терплячий, може скільки хочеш чекать. Земельна реформа — зараз не потрібна, вона безсенсова, можна ще більше зачекати...»¹⁵⁸. Також, щоб заручитися підтримкою аристократії, Пілсудський відвідав з'їзд польської аристократії у Несвіжі 25 жовтня 1926 року, де ще раз підтвердив свою готовність підтримати їхні зауваження. В результаті цих дій польська аристократія стала прихильна до Пілсудського.

Також, Пілсудський намагався здобути прихильність і католицької церкви. Уряд вдався до заходів, які розширяли умови Конкордату з Ватиканом, запроваджуючи обов'язкову участь школярів у релігійній практиці¹⁵⁹. Це дало можливість вибити ендекіський ґрунт у католицькій церкві, де вони були природно сильними, і зробило священиків нейтральними у політиці.

«Правий» розворот Пілсудського шокував багатьох лівих, які сподівалися на те, що після приходу до влади Пілсудський стане проводити політику на соціалістичних засадах. Варто зазначити, що ця теза про «лівого Пілсудського»

¹⁵⁶ Chojnowski A. Rządy pomajowe... S. 167

¹⁵⁷ *ibid*

¹⁵⁸ Baranowski W. Rozmowy z Piłsudskim 1916-1931...S. 199

¹⁵⁹ Зашкільняк Л. О., Крикун М. Г. Історія польщі: С. 471

не була взята Польськими лівими з пустого місця. Пілсудський свою політичну кар'єру починав в ППС, і довгий час був членом цієї партії. Він також був опонентом правих сил у польській політиці, що логічно його підштовхувало до співпраці з лівими.

Але для Пілсудського і його ближнього оточення в розвороті Пілсудського «на право» не було ніякої новини. Казімеж Світальський, один з найближчих соратників Пілсудського писав у другій половині травня в нотатках що «не дайте себе переконати у тому, що Пілсудський лівий»¹⁶⁰ Для нього ще до перевороту був актуальний певний скепсис у відношенні лівих. На початку травня 1926 року він не прийняв пропозицію лівих і центристів сформувати уряд, що здивувало багатьох¹⁶¹, однак це доволі чітко вкладалося в те, чого хотів досягти Пілсудський. Бо ліві вважали що Травневий переворот Пілсудський ініціював з ціллю повалити правий уряд Вітоса і привести «справедливий» лівий уряд. І тому підтримали Пілсудського, зокрема через страйк залізничників. Всі його заяви під час перевороту ліві трактували на свій лад, вважаючи що він захищає «робітничий клас»¹⁶². Однак сам Пілсудський вбачав не так проблему в уряді Вітоса, як у самій системі загалом. Критикуючи систему влади березневої конституції, не критикував правих, а систему. Ставши прем'єр-міністром, Ю. Пілсудський би просто став черговим, повністю залежним від побажань парламенту прем'єр-міністром, що не влаштовувало його. Тому він і обрав посаду Міністра військових справ, де мав би всю повноту влади над армією, до того ж відновивши головну стислу раду 1921 року, ставши її лідером, і яка б була незалежна від уряду і парламенту.

Цього «партійні» ліві з ППС, ПСЛ «Wyzwolenie» не розуміли. І їхнім нерозумінням Ю. Пілсудський скористався їхньою підтримкою для здобуття влади. Але як тільки вони стали непотрібними — він тут же ж від них

¹⁶⁰ Chojnowski A. Józef Piłsudski przed i po powrocie majowym. *Przegląd historyczny*. 1986. T. 77, nr 4. S. 731

¹⁶¹ Czubiński A. Przewrót majowy 1926 roku...S. 155

¹⁶² *ibid*

відмежувався. Це розчарувало ліві сили які сподівалися, що після приходу до влади, Пілсудський стане проводити політику на соціалістичних засадах. Це призвело до того, що польські ліві перейшли в опозицію до режиму Пілсудського¹⁶³.

Зрештою, у Польщі склалася ситуація, коли майже всю повноту влади на себе перебрав Ю. Пілсудський. Він контролював уряд через своїх «полковників» які зайняли основні державні посади, і складали основну частину урядів часів санації. Пілсудський не орієнтувався у своїх діях на «політичних» правих чи лівих, лише надавав «соціальним правим» преференції у певних питаннях в обмін на підтримку. За такого розкладу, можна стверджувати що головним і найважливішим наслідком Травневого перевороту у Польщі стало — **встановлення авторитарного правління Ю. Пілсудського**. А всі інші наслідки, описані вище, є лише похідними від цього основного наслідку.

¹⁶³ Зашкільняк Л. О., Крикун М. Г. Історія польщі: С. 470

4.2 Економічні наслідки

У пропілсудський пропаганді часто стверджувалася теза про те, що Травневий Переворот Пілсудського став поворотною межею не тільки у політичній, а і економічній історії Польської республіки. Начебто, саме переворот Пілсудського призвів до економічного відновлення і росту Польської економіки, що протривав до Великої Депресії 1929 року.

Слід відзначити, що початок перевороту, польська економіка зустріла дуже тривожно. Як тільки почалися перші бої у Варшаві, фондова біржа одразу впала. Особливо на цьому фоні відзначився злотий, який впав до найнижчих показників з 1924 року. Податкові надходження були призупинені, що призвело до дефіциту бюджету в травні та червні. Підприємці зайняли вичікувальну позицію, через абсолютне не розуміння того, що з економікою далі буде робити Пілсудський і його уряди «Санації» від чого постраждала економічна активність і впало промислове виробництво¹⁶⁴.

Сам Пілсудський нічого не говорив про свої економічні погляди. Це було пов'язано як і з тим, що Пілсудського в загальному не цікавила тема економіки, так і того, що Пілсудському до перевороту було необхідно балансувати між лівими і соціально-правими. Як вже зазначалося у минулому підрозділі, перші забезпечували прихід до влади Пілсудського, а останні повинні були забезпечити правління «Санації». Тому Пілсудського не було ніякої вигоди з розкриття усіх карт, тому до липня 1926 року ніхто не знав, якою буде нова політика економічна політика пілсудчиків, і чи вона буде взагалі.

Єдиним можливим джерелом інформації щодо можливої економічної політики нової влади, був близький до Пілсудського пілсудчик Стефан Старжинський. Він виклав свої ідеї статті журналі «Droga» «Програма робітничого уряду», а пізніше і випустив її у форматі окремої брошури. Ідеї Старжинського в суті своїй були соціалістичними. В економічній сфері ця

¹⁶⁴ Landau Z. Wpływ zamachu majowego na gospodarkę Polskę. *Przegląd Historyczny*. 1962. T. 3, nr 53. S. 507

програма пропонувала: введення державних монополій(зокрема на виробництво алкоголю, яке Старжинський піддивився у Російської Імперії) і кооперацій у сільському та промисловому господарствах, контроль польського експорту, контроль курсу злотого і цін, залучення громадян неполяків до економічної діяльності, проведення радикальної аграрної реформи¹⁶⁵.

Однак, попри близькість до Пілсудського, ідеї Старжинського в загальному не знайшли реального відображення у політиці Пілсудського після перевороту. Більш того, уряд К. Бартеля і його наступників в загальному проводив ту саму політику, що і минулий уряд А. Скшинського з дуже не значними змінами, наприклад — зміни розподілу фінансування між міністерствами¹⁶⁶. Це була та сама політика, проти якої у квітні 1926 року так р’яно боролися представники лівих сил, які підтримали Пілсудського у його перевороті. Це було ще одним розчаруванням для лівих.

Однак після проведення перевороту, Польща дійсно пережила економічний зріст. Виробництво збільшувалося, зростали доходи селян, стабілізувався злотий і бюджет вийшов в профіцит¹⁶⁷. Та чи була в цьому заслуга урядів Санації і самого Пілсудського? Скоріше ні, ніж так. На наш погляд, єдине що зробили пілсудчики для цього економічного зростання — це не втручалися у економічне життя країни, а дали можливість ринковим процесам відбуватися так, як вони йшли до того. Як зазначалося ще у розділі другому, реформи Здзеховського у довгостроковій перспективі були абсолютно правильними і вимушеними. Однак, у короткостроковій перспективі вони давали зворотній ефект, поглибивши кризу у січні 1926 року, але з кожним місяцем ситуація в економіці стала налагоджуватися. Однак значного покращення ситуації не було аж до другої половини 1926 року, тому уряд А. Скшинського і зокрема Здзеховський стали жертвами цієї короткострокової кризи, викликаними

¹⁶⁵ Starzyński S. Program rządu pracy w Polsce. Warszawa : Warszawa : [s.n.], 1926 (Warszawa : W. Piekarniak), 1926. 29 s.

¹⁶⁶ Kaliński J., Landau Z. Gospodarka Polski w XX wieku... S.81

¹⁶⁷ ibid

реформами. У той час, як уряди «Санації» попали на більш сприятливий економічний період, що дало їм можливість стверджувати що начебто завдяки їх діяльності польська економіка встала на ноги.

Окрім суто реформ Здзеховського, економіка Польщі йшла в загальносвітовому тренді на підвищення економічної активності. Про це навіть згадував К. Бартель «Не можна забувати що сприятливі зовнішньоекономічні умови також сприяли цим позитивним результатам для Польщі»¹⁶⁸, але щоб і похвалити свій уряд додав що «Використання їх[цієї ситуації] повністю залежить від нас[уряду]»¹⁶⁹.

Тому на наш погляд, Травневий переворот майже ніяк не вплинув на економічну ситуацію в Польщі. Він викликав лише деяке падіння акцій, злого і викликав короткостроковий дефіцит бюджету, пов'язаний суто з переворотом. Уряди санації ніяк не вплинули на подальший економічний розвиток країни, вони лише користувалися заслугами своїх попередників і загальносвітовою економічною ситуацією.

Підсумовуючи розділ, можна стверджувати, що основним наслідком Травневого перевороту у Польщі став прихід до влади Ю. Пілсудського. Всі інші наслідки, як то: збільшення чисельності пілсудчиків в армії, перехід від парламетської до президенської республіки, усунення від прийняття рішень основних політичних сил є похідними від цього основного наслідку. Попри ствердження пропілсудської пропаганди, Травневий переворот майже ніяк не вплинув на економічне життя країни. Пілсудський просто продовжив політику попередніх урядів.

¹⁶⁸ Цит за: Landau Z. Wpływ zamachu majowego na gospodarkę Polskę... S.513

¹⁶⁹ Цит за: ibid

ВИСНОВКИ

У дипломній роботі розглядаються передумови травневого перевороту 1926 року, визначаються політичні, соціал-економічні і зовнішньополітичні фактори, які зрештою призвели до причин Травневого перевороту 1926 року. Також в роботі розглядаються те, чим в сутності є Травневий переворот, з його перебігом і наслідками.

У першому розділі дипломної роботи розглядаються джерела і історіографія що використовувалися в дослідженні. Джерела представлені 2 газетними статтями того періоду, 6 державними і міждержавними документами, 4 спогадами і збіркою різного роду джерел що пов'язані з Ю. Пілсудським. Загальний обсяг джерел становить 13. Історіографія в роботі представлена в основному польськомовна(12), також маються і українські праці(2). Це пов'язано з малою дослідженістю подій Травневого перевороту в українській історіографії, і Травневий переворот розглядає більше в загальних політичних процесах Польської Республіки. У польській історіографії, тема травневого перевороту є значно дослідженішою, і представлена як працями, які напряду досліджують Травневий переворот, так і такі, що розглядають політичні і соціал-економічні аспекти, які вплинули на Травневий переворот, і які наслідки Травневий переворот породив.

У другому розділі дипломної роботи розглядаються передумови Травневого Перевороту у Польщі. У висновку до цього розділу можна сказати, що Травневому перевороту передували глибока політична і соціал-економічна криза у Польщі. Політична криза була викликана спочатку «Малою» а пізніше «Березневою» конституцією, яка проголосила Польщу парламенською республікою, але цей устрій призвів до політичної кризи через надзвичайно сильну строкатість політичних партій і рухів. Соціально-економічна ситуація в Польщі була катастрофічною через втрати першої світової війни, дезінтеграцію ринків збуту і необдумані державної політики дотацій. Зокрема головним

наслідком політики Польщі можна виділити гіперінфляцію, яка буде переслідувати економіку Польщі до другої половини 1926 року. Зовнішньополітичним фактором, що вплинув на травневий переворот була митна війна з Німеччиною 1925 року, яка тільки погіршила економічну ситуацію у Польщі. Що ж до стверджень певних політичних діячів і істориків з приводу «британського чинника» у подіях Травневого перевороту, аналіз наявних джерел і інформації по цьому питанню поки не дає можливості стверджувати про явний британський вплив на події Травневого перевороту.

У третьому розділі дипломної роботи, розглядаються те, чим сутнісно був Травневий переворот. В контексті цього, розглядається ситуація в Польщі за кілька місяців до перевороту, Бої у Варшаві 12-14 травня і підсумок цих подій. У висновку до цього розділу можна стверджувати, що з приходом нового уряду А. Скшинського велася активна підготовка до державного перевороту. У цьому пілсудчикам сприяв новий МінВійська Л. Желінговський. Як великий прихильник маршала Пілсудського, Желінговський став проводити у міністерстві політику спрямовану на повернення впливу Пілсудчиків, який був підважений минулими міністрами. Це дало пілсудчикам необхідну базу для початку перевороту.

Початком перевороту слід вважати початок боїв у Варшаві 12 травня 1926 року. Зрештою, бої 12-14 травня закінчилися перемогою пілсудчиків. Пілсудчикам вдалося перемогти завдяки ініціативі і матеріальній перевазі, а також хаос, прорахунки в обороні урядових військ і не бажання політичного керівництва країни доводити ситуацію до громадянської війни. Саме ці фактори стали вирішальними у підсумку бойових дій у Варшаві 12-14 травня.

Підсумком Боїв у Варшаві слід вважати відставку уряду В. Вітоса і президента Войцеховського, і легалізацію перевороту в. о. президента М. Ратаєм і новим пропільсудським урядом К. Бартеля. Спротив перевороту, що був у Померанському та Познанському воєводствах був зрештою втихомирений

завдяки обережному підходу нового уряду і не бажання політичних кіл доводити до громадянської війни.

У четвертому розділі курсової роботи розглядається наслідки Травневого перевороту для Польської держави. У висновках до нього, ми можемо констатувати, що основними наслідками перевороту було:

- Прихід до Влади Ю. Пілсудського і встановлення ним авторитарної влади.
- Розгром антипільсудських сил і інфільтрація пропільсудських сил у армії.
- Усунення від прийняття провідних рішень усіх політичних партій Польщі, у всій її різноманітності і спектрі, натомість залучення до управління державою старої польської аристократії і соціальної еліти.
- Початок процесу поступового переходу Польщі від парламентської республіки до президентської, початок чому поклала так звана «серпнева новела» яка внесла поправки до Конституції і розширила повноваження президента і уряду.

В загальному характеризуючи наслідки Травневого перевороту, можна підсумувати що Польща почала рухатися у бік авторитаризму під правлінням Ю. Пілсудського. Натомість, ті економічні успіхи, які приписують собі пільсудчики, є результатом не дій самого Пілсудського чи урядів, що йшли після травня 1926, а стали наслідком тяжких і потрібних реформ Є. Здзеховського в уряді А. Скінського і сприятливої економічної ситуації у світі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

A) джерела:

1. Armija jest zdrowa. Odpowiedź M n. spr. woysk. na interpelację senatorów. Gazeta Lwowska. 1926. 24 kwietnia.
2. Baranowski W. Rozmowy z Piłsudskim 1916-1931. 1938 : Instytut Wydawniczy "Biblioteka Polska", 1938. 237 s.
3. Chojnowski A. Józef Piłsudski przed i po powrocie majowym. Przegląd historyczny. 1986. T. 77, nr 4. S. 723–732.
4. Haller S. Wypadki Warszawskie. Kraków: Skład główny w księgarni krakowskiej, 1926. S. 96.
5. Konarski J. Gazeta Lwowska. Nr. 270. 1925. 22 listopada. S. 1.
6. Landau Z. Przewrót majowy w raportach poselstwa RP w Londynie. Kwartalnik Historyczny. 1959. Nr 66. S. 154–158.
7. Marcinkiewicz M. Ustroju państwa wizja Józefa Piłsudskiego. Przystanek Historia. URL: <https://przystanekhistoria.pl/pa2/teksty/111189,Ustroju-panstwa-wizja-Jozefa-Pilsudskiego.html>.
8. Piłsudski J. 1926-1930 : przemówienia, wywiady, artykuły / org.: A. Anusz, W. Pobóg-Malinowski. Warszawa : Polska Zjednoczona, 1931. 364 s.
9. Starzyński S. Program rządu pracy w Polsce. Warszawa : [s.n.], 1926 (Warszawa : W. Piekarniak), 1926. 29 s.
10. Uchwała Sejmu z dnia 20 lutego 1919 r. o powierzeniu Józefowi Piłsudskiemu dalszego sprawowania urzędu Naczelnika Państwa. Dziennik Ustaw. 1919. Nr 19. S. 366.
11. Umowa polityczna francusko-polska, podpisana w Paryżu dnia 19 lutego 1921 r. Dziennik Ustaw. 1922. No. 63. P. 1166.
12. Ustawa z dnia 17 marca 1921 r. - Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Dziennik ustaw. 1921. nr 44. S. 633–658.

13. Ustawa z dnia 2 sierpnia 1926 r. zmieniająca i uzupełniająca Konstytucję Rzeczypospolitej z dnia 17 marca 1921 r. Dziennik Ustaw. 1926. Nr 78. S. 442.

Б) Польська історіографія:

1. Aksamitowski A. Ministrowie spraw wojskowych II RP i ich działalność polityczno-wojskowa w okresie poprzedzającym i w czasie zamachu majowego. *Bezpieczeństwo: teoria i praktyka*. 2009. Nr 1-2. S. 155–170.
2. Chojnowski A. Rządy pomajowe. *Polski wiek XX*. Warszawa, 2009. T. 1. S. 161–193.
3. Czubiński A. Przewrót majowy 1926 roku. Warszawa : Młodzieżowa Agencja Wydawnicza, 1989. S. 294.
4. Grosfeld L. Czy Anglicy rzeczywiście byli inspiratorami przewrotu majowego? *Kwartalnik historyczny*. 1969. T. 76, nr 3. S. 677–681.
5. Jabłoński H. Konserwatyści przed przewrotem majowym 1926 r. *Przegląd Historyczny*. 1966. T. 57, nr 4. S. 610–663.
6. Jarzębski M. Jakie straty poniosła Polska w I wojnie światowej? Wszystko co najważniejsze. URL: <https://wszystkoconajwazniejsze.pl/pepites/jakie-straty-poniosla-polska-w-i-wojnie-swiatowej/>.
7. Kaliński J., Landau Z. *Gospodarka Polski w XX wieku*. wyd. 2. Warszawa : Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, 2003. 433 s.
8. Koryś P. Gospodarka polska w międzywojniu. Rozwojowy sukces czy porażka? Ośrodek myśli politycznej. URL: <https://www.polskietradycje.pl/artykuly/widok/544>.
9. Landau Z. Wpływ zamachu majowego na gospodarkę Polskę. *Przegląd Historyczny*. 1962. T. 3, nr 53. S. 502–519.
10. Ochał A. Wojna polsko-rosyjska (1919–1921). *Pzystanek Historia*. URL: <https://przystanekhistoria.pl/pa2/tematy/armia-czerwona/57735,Wojna-polsko-rosyjska-19191921.html>.

11. Stawecki P. Oceny przewrotu majowego 1926 roku w stolicach europejskich. *Przegląd historyczny*. 2007. T. 98, nr 2. S. 231–236.
12. Żerko S. Sojusz polsko-francuski z 1921 r. Instytut Zachodni im. Zygmunta Wojciechowskiego. 2020. Nr. 18. S. 1–5.

В) Українська історіографія:

13. Зашкільняк Л. О., Крикун М. Г. Історія Польщі: від найдавніших часів до наших днів. Львів : Львів. нац. ун-т ім. Ів. Франка, 2002. 752 с.
14. Калінчик В. О. Специфіка політичного життя II Річ Посполитої (1922–1926 рр.). *Вісник Черкаського університету*. 2010. Т. 1, № 192. С. 122–128.